

Deme Júlia

Életrajz

Deme Júlia egyedül él egy egyszobás, de nagy alapterületű belvárosi lakásban. A családját fiatalon elveszítette, így az élet korán megtanította, hogy amikor nehézségei adódnak, sokszor csak önmagára számíthat. Az interjú során szívesen emlékezett vissza a II. világháború előtti munkásmozgalomban végzett tevékenységére. Aktív szerepet vállalt az 1989 előtti rendszerben, amely munkásságáért érdemrenddel tüntette ki. Hetente többször elmegy a Bálint Házba, ahol találkozik a barátnőivel, és velük együtt tornázik. Szenvedélyes világjáró, többnyire csoportos, szervezett utazásokon vesz részt.

Apai ágon a családban ott volt a nagyapám, a Szegeden született Mailender Lajos, a nagymama, Marosi Julianna, aki meghalt, amikor apám tíz éves volt, emiatt egy nagynéni, a Gizi néni nevelte. Apám, Mailender László 1895.

szeptember tizedikén született, Szegeden. Volt egy bátyja, aki korán meghalt. A nagyapám is Szegeden született, a nagymama korán meghalt, róla semmit nem tudok. Az idő zaklatottsága miatt soha nem kérdeztem meg, hogy hol van annak a nagynéninek a sírja, aki apámat felnevelte, azt sem tudom, mikor halt meg.

Apai nagyapámról annyit tudok, hogy kocsmája volt Lugos közelében egy Cella nevű faluban [Cella – kisközség volt Krassó-Szörény vm.-ben, 1891-ben 1300, 1910-ben 1400 román lakossal. Trianon után Romániához került. – A szerk.]. A nagypapával élt a nővére, a Lujza tánti, akit összesen kétszer láttam, amikor kint voltunk náluk. Azt hiszem, egy öregkisasszony volt, de lehet, hogy nem, mert volt egy csomó unokaöcs. Lehet, hogy özvegyasszony volt, nem tudom. Ott éltek ketten a nagypapával egy szép falusi házban, amiben volt egy kocsmá az utca felől, ami ilyen falusi bolt is lehetett, ahol kapát, kaszát, mindent lehetett kapni, de nekünk ebből a világon semmi nem maradt. Még kislány voltam, amikor meghalt a nagyapám, úgyhogy az a szál is megszakadt. A nagyapám nem volt vallásos. Úgy emlékszem, hogy a faluban csak ők voltak zsidók. Szerintem nem sűrűn járt templomba. Nem volt szegény ember, de gazdag se. Nekem ő már egy fehér bajuszos nagypapa volt. Egyszer feljött Pestre, valami dolga lehetett, és akkor megígérte, hogy ha férjhez megyek, akkor piros taxi fog engem vinni, mert akkor piros taxik jártak.

A nagyapám egyszer írt az apámnak, hogy vegye fel a szegedi rokonainkkal a kapcsolatot. Ez a szegedi rokonság, a Spitzerék a Pick szalámigyárnak voltak az anyagbeszerzői [Pick Márk terménykereskedő 1869-ben alapította boltját, a Pick Szalámigyár elődjét. A gyár 1934-ben fiának, Pick Jenőnek a tulajdonába került. 1948-ban államosították (Szegedi Szalámigyár). – A szerk.]. Ott laktak bent a Pick-gyárban. Fel is vettük a kapcsolatot, és egyszer az öcsémmel náluk nyaraltunk. Meg is maradt bennem, ahogy kihozták a téliszalámit tányéron. A feleség az apám unokatestvére

volt, Mailender Margitnak hívták, Simaira magyarosított [lásd: névmagyarosítás]. Volt egy Sanyi nevű fiuk meg egy Eszti nevű lányuk. A férj a második világháború alatt meghalt valamilyen betegségben. A felszabadulás után még egyszer találkoztunk. A mama és a fia felköltöztek Pestre, ide a Budai Nagy Antal utcába, a tizenharmadik kerületbe. Akkor a lány már férjnél volt Angliában, és ők is készültek, hogy mennek utána. Biztosan ki is mentek, de én már nem tartottam velük a kapcsolatot, mert rondán viselkedtek. Ugyanis amikor az apám már tüdőrákkal halálos betegen feküdt a kórházban, és telefonáltam nekik, hogy milyen beteg apa, és hogy meg fog halni, nem mentek be hozzá, hogy utoljára lássák. Akkor többet nem is voltam rájuk kíváncsi, ők se énám. Nem is lett ebből igazi kapcsolat soha.

Az anyai nagyapámat, Lukács Simont nem ismertem, ő 1925 márciusában halt meg, én július huszonegyedikén születtem. Nagyanyám otthon volt, a háztartást vezette. 1897-ben megszületett anyám, a nővére, Aranka valamivel előbb. Kispolgári család volt, ilyen Klauzál téri, szegény zsidó család, nem vagyonos. Akkoriban az emberek örültek, hogy éltek. Nem volt olyan viruló gazdasági helyzet, az első világháború után nem sokkal be is ütött a világgazdasági krach [lásd az 1929-es gazdasági világválság]. Azt gondolom, hogy még egy kispolgári nívónál is valamivel lejjebb élő szegény zsidó család voltunk. Nagyapám bérkocsis volt, de ez abban a korban volt, amikor még jártak a konflisok, erről én hallomásból tudok. A nagyanyám a megszületésem után állítólag állandóan kapacitálta az apámat, hogy menjen el ilyen konflis kocsisnak, de az apám okos ember volt, nem ment el kocsisnak, mert akkor már jártak az autók. Meg kedve sem volt hozzá. Anyám ott, a Klauzál téren házasodott össze apámmal, de hogy hogyan ismerték meg egymást, azt nem tudom. Akkor nem volt divat, hogy valaki templomban ne esküdjön, ami nem attól függött, hogy valaki vallásos vagy nem vallásos. Volt egy polgári esküvő, és volt egy templomi esküvő is. Előttém született halva egy lányuk 1923-ban, néhány évvel korábban házasodhattak meg. Én 1925-ben születtem, az öcsém, Mailender Frigyes 1929. november huszonkilencedikén. Négy-öt éves koromig együtt laktunk a nagymamával az ő Klauzál téri lakásában. A gettó [lásd: budapesti gettó] közepén van a Klauzál téri csarnok, és az a melletti egyemeletes, ronda ház földszinti, sötét lakásában laktunk. Egyszobás, mindig sötét lakásra emlékszem, ahol a nagymamám a konyhában főzött, és volt még egy szoba, abban volt egy szöglet, amiben az én játékaim voltak. Ennyi emlékem van róla. Annak a csarnoknak a másik oldalán volt a Reisz Dávid bácsinak a fűszerüzlete, aki arról híres, hogy ő volt a Rátonyi Róbertnek a nagypapája [Rátonyi Róbert (1923–1992) – színész, rendező. Elsősorban táncoskomikusként volt népszerű, de prózai characterszerepekben is maradandót alkotott. – A szerk.]. Az a környék akkoriban tele volt zsidó gyerekekkel. Semmi különös, prolik, félprolik. Az bizonyos, hogy akkoriban libazsírral főztek, mellettük volt a Klauzál téri csarnok, ahol libások, baromfisok sokan voltak.

Az anyám nővére, Aranka férjhez ment Weisz Kálmánhoz, aki textilkereskedő-segéd volt. Az akkor egy elég elfogadott szakma volt. Az a városrész tele volt textilessel, és ő ott dolgozott az Anker közben. Ez a nagybátyám az első világháborúban szerzett egy ezüstérmet meg egy vesebajt. 1942-ben ebben a vesebajban halt meg. Még úgy temették el, hogy nemzeti színű zászló volt a koporsón, és kijöttek a hadseregtől. Katonai temetést kapott. Született két lányuk: 1920-ban Magda, 1923-ban Éva. Aztán a nagynéném 1942-ben hirtelen meghalt agyvérzésben. Magda 1980-ban halt meg, miután Mauthausenből betegen jött haza. Éva jelenleg is él, vele van kapcsolatam.

A nagynéném ügyes volt, mert a Paulay Ede utca 43-ban, majdnem a Nagymező utcánál volt a lakásuk, és akkor még működött az a mulatónegyed, ott volt az Arizona, a Moulin Rouge satöbbi.

Na és ezek az artisták jöttek-mentek, és mindig kerestek olcsó kiadó szobát. Ezek nem voltak olyan nagymenők, és sokat számított nekik, hogy közel van a lakás, nem kell közlekedni, és volt, hogy hárman is laktak egy szobában. A nagynéném mindig kiadta azt a szobát, mert külön bejárata volt az előszobából. A másik két szoba egybenyílt. Ő mindenből pénzt csinált, a döglött tehénből is kifejte a borjút. Ő egy olyan volt.

A nagymama idős korában a Paulay Ede utcába költözött Aranka nagynénimhez. Az később csillagos ház lett. 1940-ben a nagymama kórházba került, és ott halt meg. Nem tudom, mennyi idős volt.

Az én sárkány nagynéném nem volt jóban anyámmal, mert végtelenül lenézte őt. A természetük egész más volt. Az én anyám a szeretetét át tudta adni, csak nem volt egy felvilágosult ember. Az a típus volt, aki meghalt volna mellettünk éhen, ha mi ez által életben maradunk. De nevelni nem tudott. Akkor nem tanították meg arra az embereket. Akkor nem jött a folyóiratban, hogyan kell okosan nevelni a gyereket. Meg mikor lett volna ideje minket nevelni, hiszen egész életében dolgozott?! Én egy konok gyerek voltam. Nem voltam én egy kibeszélős gyerek. Ma már könnyen mondják, hogy őszintén a szülőkkel, de nem olyan közeg volt az a szoba-konyha, ahol ez megvalósítható lett volna.

A Klauzál téri életem befejeződött négy-öt éves koromban, utána albérletben laktunk, mentünk albérletből albérletbe. Akkor már megvolt az öcsém, aki borzasztó beteges volt. Kétéves koráig huszonegyszer szúrták fel a fülét. Olyan beteg volt, hogy... A Bródyban [Az 1897-ben alapított Bródy Adél gyermekkórház, később Orvostovábbképző Intézet. Lásd még: Zsidókórház. – A szerk.] már kitették a fürdőbe, hogy a gyerek meg fog halni. Akkor anyám hazahozta az albérletbe, hársfateát adott neki, mindent kipróbált, s megmaradt az öcsém. Nem furcsa dolog ez, hogy valakit erővel s minden akarattal visszahoznak az életbe, azért, hogy aztán ilyen módon pusztuljon el? Néha az ember arra gondol, hogy mennyivel egyszerűbb lett volna, ha akkor meghal. Született volna egy másik gyerek, és esetleg nincs az a borzasztó vég.

Engem beírtak a Wesselényi utcai zsidó elemibe, ami egy neológ iskola volt [lásd neológ hitközségek]. Ez az iskola egy hatalmas épület. Egyszer összehívták az iskolát, a szülők is ott voltak, és bejelentették, hogy vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzónk rendeletére beszüntették itt a zsidó polgári iskolát [Nem találni nyomát sem ilyen rendeletnek, sem az iskolabezárásnak vagy összevonásnak sem. – A szerk.]. 1931-ben Weisz Magda unokanővérem még kijárta itt a polgári iskolát. Az elemi működött tovább. Engem azért írtak oda, mert a két unokatestvérem, a Magda és az Éva is odajárt. Kis termetű lánygyerek voltam, féltettek, és inkább ott maradtam, de nem éreztem jól magamat. Most már valahogy visszataláltam a törzsbe, de az elemi iskolában nagyon furcsa volt. Borzasztóan érvényesült a pénz hatalma. Volt, akiért nevelőnő jött, és az apukája beküldött egy láda ajándékot az osztályba, és voltak a csóringerek. 1929-ben jött a világgazdasági nagy válság. Munkanélküliség volt, minden, amit el lehet képzelni. Anyám, ha volt valami lehetőség, akkor dolgozott. Például volt olyan, hogy nagy textiles cégeknek volt mintakollekciójuk, amibe be kellett ragasztani a mintákat. Ha ilyen volt, akkor anyámat mindig behívták évente párszor, és az nagyon jó volt, mert azt hiszem, napi egy pengőt adtak érte. Amikor a nyolcadik kerületben laktunk, egy Kende utcai albérletben, apám fogta magát, elment egy pékhez besegíteni, vitte a kifliket, házalt velük. Két fillér volt egy kifli. Elment meccsre meg házakhoz a friss kiflivel, és ami megmaradt, azt otthon megettük mákos gubának. Azóta is nagyon

szeretem a mákos gubát, csak most készen veszem, mirelitben. És még hasonlókat kitaláltunk, mert akkoriban nem egészen úgy volt, hogy az ebéd az leves, hús, főzelék. Inkább csak leves meg főzelék. A bablevest csak csipetkével ettük, és nem is jutott eszünkbe, hogy abba kolbászt is szoktak tenni. Az emberek többsége így élt. Amikor az apám a kiflivel házalt, megtanult a sütődében sütni, mert nyilván besegített. Úgyhogy nálunk, otthon apám sütötte a beiglit. Ez volt az 1930-as évek elején. Nem tartottuk a kósert [lásd: étkezési törvények], örültünk, ha volt mit enni. Ennivalóra kellett a pénz, nem kóserre.

Amikor bekerültem a Wesselényi utcai iskolába, akkor a Kende utcai albérletben laktunk. Az első elemibe onnan jártam, ez egy zsidó iskola volt, és oda többnyire azért a jómódúak jártak. Járt szegény gyerek is, csak talán mások voltak a mércék. Az egyik legborzalmasabb élményem volt ezzel az egész ügygel kapcsolatban, hogy apám állás nélkül volt, éltünk, amiből éltünk, és értem jött apám az iskolához, és én szégyelltem az apámat, mert mindenkinek olyan szép mamája volt meg nevelőnők. És az apám sírt, és ezt nem tudom nekik elfelejteni. A tanító néni végigkérdezte, hogy melyik lánynak mivel foglalkozik a papája. És akkor hát mindenki mondta, hogy nekik üzletük van, ez van, az van. Én azt mondtam, hogy kiflit árul. Erre a többi gyerek bekiabál: pék. Mondom, nem pék, kiflit árul. Erre mondta a tanító néni, hogy ülj le. Mert ezt meg sem értette. Én meg úgyse tudtam volna elmagyarázni, mert én csak egy gyerek voltam. Nagyon nyomasztott, hogy csak nekem van olyan papám, akiről nem lehet megmondani, hogy mit csinál. Hát így indult az én iskolaéveim, mert rendkívül nagy pedagógiai érzéke volt a tanító néninek. Én nagyon kicsi voltam, és az első óra előtt a nagyobb lányok elkezdtek velem játszani. Semmi, csak fogócskáztunk. Amikor a tanító néni bejött, mindegyik gyereknek volt annyi esze, hogy visszaszaladt a helyére, csak én maradtam ott szerencsétlenül állva. Mire a tanító néni a legkomolyabb pedagógiai érvekkel megfogott, és sarokba állított. Ezzel kezdődött az én zsidó iskolai tanéveim. Gratulálok, ha él még a Margit néni. És ez aztán akkora kedvet adott nekem a tanuláshoz... Nem beszélve arról, hogy amikor hazamentem, és kiderült, hogy sarokba állítottak, ők egy jót nevettek rajta. Én véresen komolyan vettem, hogy csak velem történhetett ilyen borzasztó dolog. Ennek az lett az azonnali következménye, hogy nem szólaltam meg többet az iskolában. Már el akartak vinni az orvoshoz, mert nem akartam beszélni. Ha fölszólítottak, akkor mindig tudtam, de jelentkezni nem mertem. Amíg élek, nem felejttem el, hogy megkérdezték, miért kell nekünk Ábrahámot szeretni. Senki nem tudta megmondani, de én tudtam, és már mindenki leszerepelt a rossz válasszal, amikor föl mertem nyújtani a kezem, és megmondtam, hogy azért, mert az ősapánk volt.

Hát elég nyomasztó dolog volt, de megtanultam ott imádkozni, megtanultam a héber betűket, aztán elfelejtettem őket, megtanultam írni-olvasni, számolni. Fogalmam nincs róla, hogy az osztálytársak közül kivel voltam jóban, csak úgy egy-egy név felvetődik. Például a Salgó Erzsi papájának nagy üzlete volt, benne GFB, ami egy harisnyamárka volt, egy nagy név, s ő küldött az osztálynak felfújható labdákat [GFB – Guttmann–Fekete Budapest – az 1924-ben alapított Guttmann–Fekete harisnya- és kötöttárugyár termékeit 1927-től jegyezték GFB védjeggyel. – A szerk.]. Egy egész kosárral hoztak be. Vagy a Winkler Vera, akiknek nadrágtartó- és hasonló üzletük volt. Barátságos gyerek voltam, de ott zárkóztam gyerek lettem, és undorodtam attól, hogy beszéljek, de jó tanuló voltam. Könnyen megtanultam ezeket a dolgokat, csak nem tudtam magam produkálni. Elmentünk nagy keservesen anyámmal a pszichológushoz, de nem rendelt, mert meg volt fázva. Mi meg hazamentünk, és több szó erről nem esett. Aztán én pszichológus nélkül is kimásztam a bajból. Elvégeztem az elemi, polgáriba kerültem, és ott már a legteljesebb

mértékben levettem ezt a zárkózottságot.

Aranka egyik lánya, a Magda még kijárta a Wesselényi utcai polgárit, de a másik lány, Éva a Lovag utcába járt polgáriba. Én is a Lovag utcába jártam két évig. Két év után mentem ki Kőbányára, mert anyagilag megoldhatatlan volt, hogy Kőbányáról járjak be. A Lovag utcában olyan közepes tanuló voltam, nem törtem magam. Kőbányán aztán abszolút lezüllesztettem tanulmányilag. Akkor volt már eucharisztikus, volt „Édes Erdély, itt vagyunk” satöbbi, és egyszerűen már nem érdekelt, amit ott tanítottak [A katolikus egyház 1881 óta szervez eucharisztikus kongresszusokat. A 34. Eucharisztikus Világkongresszust 1938. május 25. és 29. között tartották Budapesten. Az ünnepségsorozat méreteiben és külsőségeiben a Millenniumra emlékeztetett. Az istentiszteletek, ünnepségek, kongresszusi ülések és körmenetek a magyar katolikus egyház erejét és a világegyházzal való egységét kívánták bizonyítani, ezen túlmenően pedig azt is, hogy a külpolitikailag és gazdaságilag is bezárt Magyarország képes "világraszólón" megrendezni egy ilyen eseményt. Az „Erdély induló”, egy irredenta ének refrénje: Felhangzott a szó, zeng az induló, /Győztesek megint, régi zászlaink. /Nézd a gúnyhatárt, széttiporva már, / Várnak újra mind, ősi bérceink. / Édes Erdély itt vagyunk, érted élünk és halunk, /Győz a szittya fergeteg, a rohanó sereg! // Lépteink nyomán, fenn a Hargitán, / Völgyeinkben lenn, tornyok hangja zeng. / Már semerre sincs átkozott bilincs, / Énekeljetek, völgyek és hegyek! / Édes Erdély itt vagyunk, érted élünk és halunk, Győz a szittya fergeteg, a rohanó sereg! – A szerk.]. Az osztály fele a Maglódi úti karmelita zárda lakója volt, a tantestületben egy csomó bigott öreglány. A Lovag utcában nem volt ilyen, ott elvoltam a többi gyerek közt. Ott vegyesen voltak zsidó és nem zsidó gyerekek, az egy hatodik kerületi polgári közeg volt. Na de hát megint a pénz! Iskolaköpenyt követeltek, meg bérletet kellett volna venni, nem volt miből.

A nagynénémet úgy utáltam, mert komisz, rohadt hárpia volt. Tényleg az volt. Én csak a szerencsétlen, szegény húgának voltam az egyik gyermeke. Volt olyan, hogy nem hazamentem iskola után, hanem hozzájuk. A két gyereke leült tanulni, nekem is le kellett volna ülni tanulni, de háromszor is lezavart a harmadik emeletről a fűszereshez. Volt olyan, hogy nem volt pénzünk, és anyámék azt mondták, hogy menj fel az Aranka nénihez, és kérjél villamospénzt hazafelé. Azt hiszem, hat fillér volt egy jegy vagy mennyi. Ezt egyszer, kétszer megcsináltam, és amikor azt kérdezte, hogy na, megint nincs villamospénzed, akkor azt mondtam, hogy de van, sarkon fordultam, és nekiindultam, és a Paulay Ede utcából gyalog kimentem az Új köztemetőhöz. Ez még ma is egy derekas teljesítmény, de hát mondom, nagyon makacs, dacos gyerek voltam, és nem bírtam volna azt mondani, hogy adjon. Otthon már kerestek, mire estére hazaértem. Ezért aztán jobb megoldás volt engem Kőbányára beíratni. Én úgysem akartam többet fölmenni hozzájuk. Aztán mire nagyjából megoldódott az anyagi nehézségünk, addigra vége is volt annak a négy polgári időszaknak. Utána elmentem varrótanulónak, és akkor már kellett bérlet. Így múlt el ez a dicsőséges gyerekkor.

Második elemibe jártam, amikor Kőbányára költöztünk, az Újhegyi út 43-ba, és nem kíséretet senki, mert anyáméknak dolgozni kellett. Nagy önállóságra voltam nevelve. Ilyen volt az élet, nem egyedül nekem, sokaknak. Apám, anyám gyári munkások voltak a mellettünk levő bőrgyárban. A gyárnak volt egy rohadt, alápincézetlen, vizes falú, ócska, vacak háza, amiben a laktunk, és amiben én már gyerekkoromban reumát kaptam. Szoba, konyha, spejz volt, a vécé kint. Fizettük a lakbért a zsidó górénak, aki Lengyelországból, Galíciából jött be. Vigodny Adolf volt a neve, ő volt a bőrgyáros meg a háztulajdonos is. A gyárkéményen is ott volt a neve. Valószínű, hogy ajánlatosabb

volt neki y-nal írnia a nevét, de egy galíciai zsidó volt.

Amikor odakerültünk, még petróleummal világítottunk, és a víz nem volt benn a lakásban. Aztán bevezették a villanyt, ez már az ipari fellendüléssel együtt járt [lásd: győri program]. Háború lett sajnos, és elmúlt a munkanélküliség is. Akiket behívtak, annak a helyére kellett ember, mert a verklinek menni kell. Volt olyan, hogy télen a kinti csap befagyott, pedig be volt szalmával tekerve, a férfiak olvasztották ki, és ott álltunk sorban egy vödör vízért, és úgy hordtuk be vödörrel a lakásba. Egy fehér vödör volt, amiből ittunk, és volt olyan vödör, amivel felmostak, meg elmostak. Aztán bevezették a vizet is a lakásokba. Szerintem a háziúr, a gyártulajdonos úr vagy ki akarta a hatóságok szemét ezzel szűrni, hogy ő mennyit költ a munkáslakásokra, vagy pedig ez már kötelező lett tisztiorvosilag.

Volt egy nagy belső udvar, az utcai front egyemeletes volt, belül földszintes. Mondjuk, úgy tíz-tizenöt lakás biztosan volt abban az udvarban. Szerintem ezt a házat azóta már ledózerolták. A lakók egy része vidékről feljött szakmunkás volt. Tímárok, bőrrel dolgoztak. A mi szomszédunk Bicskéről jött, ott is volt bőrgyár, de valamiért itt jobbnak látták. Szakmunkások voltak. Irgalmatlan bűdös volt egy bőrgyár mellett, de ha valaki csúfolt minket emiatt, nagyon meg voltunk sértődve. Mi sokszor már nem éreztük a bűzt. Ott dolgozott apám is, anyám is.

Egy házban laktunk a Fingerhut bácsiékkel, ők voltak a másik zsidó család a házból, de ők vallásosak voltak. Fingerhut Ármin bácsi a zsidó temetőben dolgozott, a felesége pedig az 1930-as, 1940-es években az Újhegyi úti gyűjtőfogházban ülő valutázó zsidókhoz vitte be a kóser kaját. Otthon megfőzte, kosárba tette, és bevitte. A házuk előtt sokszor álltak meg autók, jöttek a hozzátartozók érdeklődni. A fegyőrök meg voltak véve, így aztán be lehetett vinni egy kis levelet, imakönyvet, meg kihozni híreket a hozzátartozóknak. Ebből elég jól éltek a Fingerhut bácsiék. Ármin bácsi is Auschwitzban halt meg, anyámmal együtt vitték el. A felszabadulás után voltak újságok, amikben mindig közölték, kik haltak meg, kik maradtak esetleg életben, kik jöttek haza. Megjelent a Fingerhut Ármin bácsi neve is, hogy meghalt, itt és itt, ekkor és ekkor. Volt három gyerekük, az egyik egy nagyon kedves fiú, akit nagyon kedveltem. Ő volt köztük a legokosabb, legeszesebb, legstrammabb, elpusztult a munkaszolgálatban. Az 1970-es években a lánytestvér az anyjával kivándorolt Izraelbe. A lakásukat le kellett adni, és addig a tíz napig, amíg hajóra vagy repülőre nem ültek, befogadtam a lányt, a mama meg valami rokonnál lakott. Többször is írt nekem Izraelből, végül ott öngyilkos lett. A harmadik fiú itt maradt, megházasodott, egy keresztény nőt vett el, beteg lett és megbénult, majd meghalt az 1970-es években. Ez a fiú is magyarosította a nevét a háború után [lásd: névmagyarosítás].

A másik zsidó szomszédunk egy öreglány volt, a Schwartz Helén. A Schwartz Helént én írtam fel a Páva utcai falra [A budapesti Páva utcai Holokauszt Múzeum udvarában fekete márvány falra vésték a holokauszt áldozatainak nevét. A névsor folyamatosan bővül. – A szerk.]. Annyit tudtam csak, hogy az anyámékkal együtt őt is elvitték Auschwitzba, ugyanonnan, az Új köztemetőtől, az öreg édesanyja egyedül maradt otthon. Fűszeres volt, mindenki hitelre vásárolt nála, volt egy kis könyve, abba be lett írva, szombaton volt a fizetés, akkor mentek fizetni. És a Schwartz Helénél a gyerekek drasztét kaptak, az nagy szám volt, ezért mentek vásárolni a Schwartz Helénhez. Ott lehetett kapni mindent: lisztet, sót, borsót, egy kis felvágottat, sajtot, amit ott egyáltalán az emberek ettek, többnyire olcsóbb dolgokat. Amire emlékszem, hogy lehetett kapni fiókból, elég koszos volt, de nagyon szerettük, a szentjánoskenyeret [A Földközi-tengermellék keleti felében

elterjedt vadon növény örökzöld szentjánoskenyérfa (ceratonia) hüvelyes termése (sok nádcukrot tartalmaz, ember és állat egyaránt eszi). A háború előtt édességként fogyasztották a szegényebb gyerekek. – A szerk.]. Egyszer még az életemben ennék szentjánoskenyeret. Nem is volt az valami jó, de nagyon szerettem. A Kozáknál két fillérért lehetett cipőpertlit kapni meg szentjánoskenyeret. A cipőpertli nagyon jó dolog volt, hosszú, fekete, lehetett rágcsálni, és két fillérbe került. Az iskolánál pedig egy fillérért lehetett kapni egy cserebogarat csokiból. Ilyenek voltak a mi csemegéink [A cipőpertli – másképp: medvecukor – az ún. édesfa (Glycyrrhiza) gyökeréből készült olcsó, fekete színű édesség volt. Többnyire cipőfűző alakúra formáltak. – A szerk.].

A szomszédok majdnem mind gyári munkások voltak, az udvaron nyüzsögtek a gyerekek. Ez egy olyan ház volt, hogy az egyik gyerek, aki 1945-ben tébécében halt meg, volt vagy húsz kiló, vagy annyi se. Ott lakott még a Baranyai Pali is, akinek az édesapja nagyon rendes munkásmozgalmi bácsi volt. Ugyanolyan szegénységben éltek, mint mi, ott is volt három gyerek, Pali volt a legkisebb. Ez egy proli környezet volt, gyári munkások, mindegyik ott dolgozott a gyárban. Ott mi nem találkoztunk antiszemitizmussal, nem is volt ez téma, sokkal inkább szolidaritással. Egyébként volt egy keresztény fűszeres abban a házban, azt nagyon utálták, az egy nagy nacionalista volt. A felesége járt a revizionista ligába [Valószínűleg az 1927. július 27-én megalakult Magyar Revíziós Ligára gondol, amelynek elnöke Herczeg Ferenc volt. – A szerk.], amikor visszacsatolták az országrészeket [lásd: első bécsi döntés, Kárpátalja elfoglalása, második bécsi döntés], nagy magyar asszony lett.

Lakott a házunkban egy cigány asszony, az akkora hitlerista lett, hogy egész nap a rádiót hallgatta, és mindig kommentálta, hogy hová vonultak be a csapataink. Volt két gyereke, mindkettő mástól. Egyik élettársa, a Lupcsik bácsi után úgy hívtuk az asszonyt, hogy Lupcsik Mari néni. Az apák rábeszéltek őket, hogy esküdjenek meg, ne éljenek bűnben. Amikor Lupcsik Mari néni elkezdte a lakodalmas ebédet főzni, a Lupcsik bácsi eltűnt három napra. Az egész ház azon röhögött. Azt mondta a Mari néni, csak jöjjön haza, nem kell az esküvő. A fiát csak Szippancsnak hívták, mert mindig takony lógott az orrából, a szellemi színvonala egy sündisznóéval volt azonos. Amikor 1944. október tizenharmadikán elhangzott a Horthy-proklamáció [A Horthy-proklamáció 1944. október 15-én hangzott el. – A szerk.], Lupcsik Mari néni zokogott az áruláson, hogy elárulták a németeket. Amikor 1945-ben hazajöttem ugyanabba a házba, ugyanabba a lakásba, mintha mi sem történt volna: „Jucikám, ha kell valami, csak szóljál” – mert nem volt semmink, ők hajlandók voltak mindent elfelejteni.

A gyár előtt volt egy füves placc, vacak kis akácfákkal. Az emberek, akiknek nem volt munkájuk, hétfőn reggel odaültek, és ott várták, hogy kijöjjön a mester. Akit behívott, annak egy hétre biztosan volt munkája, akit nem, az bánatosan hazament. Így folyt ez, nem csak ott. Mindenütt. Na így sikerült apámnak bekerülni oda, ahol a bőrt bedobják a meszes gödörbe, oltott mésszel leöntik, utána kifeszítik egy tönkre, lesérolják róla a szőrt, de ezt már szakemberek csinálják. Az apám ott ilyen fogókkal dolgozott, nagyon komisz munka, oda segédmunkásokat, szakképzetleneket raktak. Volt egy zsidó mérnök, Somlónak vagy Somlainak hívták, fiatalember volt, olyan harmincöt-negyven éves. Újpestről járt a gyárba, és Újpest akkor még nem tartozott Budapesthez. Mikor be voltunk zárva, ő is ott volt velünk [Az interjúalany arra az időszakra utal, amikor a gyár hadiüzemként működött, és nem volt szabad elhagyni a területét. – A szerk.]. Ő már tudta, hogy Újpestről elvitték a feleségét, de hát ő közben itt volt, Kőbányán. Kétségbe volt esve. Ő valahogy felfedezte az apámat, és bevitte a raktárba. Apám egy jó dumás, jópofa, jó humorú, jó

eszü ember volt. Perceken belül megtanulta azt a nem is akármilyen munkát, mert a bőrt azt kvadrátra [négyzetméterre] mérik, azt meg kellett tanulni. Az egy szakma, de az apám segédmunkási béréért csinálta ezt, és boldog volt, hogy zárt helyen van, és nem a meszes gödörnél.

Apámnak olyan gyönyörű írása volt, hogy az egész környéknek ő írta az összes kérvényt, beadványt, mindent. Első táblán sakkozott a kerületben. Az már versenyszint. De mielőtt Kőbányára jöttünk, ultizott is. Az kevésbé volt épületes. Borzasztó nagy kártyás volt, az anyám életét eléggé megkeserítette. Amikor még kicsi lány voltam, előfordult, hogy reggel jött haza. Minden pénze elment, de megtanult ultizni. Utána már ő nyert mindenhol, de aztán leszokott erről, amikor én már iskolás voltam.

Abban a gyárban dolgozott öt zsidó, abból kettő az apám és az anyám, egy a mérnök, aki apámat bevitte a raktárba, egy Neumann nevű portás, aki a feleségével meg a két gyerekkel bent lakott a gyárban, és volt egy nagyon rendes, egyszerű zsidó ember, valami Grünwald vagy Grünfeld keresztény feleséggel és szintén két gyerekkel. És az a két gyerek Lőrincről odajárt bögni, bömbölni a gyárhoz, az ablak alá az apjukért. A portásnak nem volt szabad se kiengednie az embereket, se beengednie, mert hadiüzem volt, de mikor látta a két gyereket, kinyitotta a kaput, hogy fölhasználhassanak az apjukra. Nagyon-nagyon rendes volt, nem tudom, hogy él-e. Amikor már nagyon vészes volt a helyzet, a tulajdonos úgy ment ki Angliába, hogy annyi nem jutott eszébe, hogy ennek a nyomorult pár zsidónak, egyik szegényebb volt, mint a másik, valamit adjon, hogy na, itt van maguknak, hogy egy kicsit könnyebb legyen, egy fillért se, semmit. Erre én azt mondtam, hogy ennyit tudok a zsidó szolidaritásról. Aztán a fia 1945 után hazajött visszakérni a gyárat, de kirúgták. Nem is lett többé bőrgyár.

Laktak még a környéken fináncok, azok nagy urak voltak. Nekik családi házszerű épületeik voltak, úgy hívták, hogy finánctelep. Normál lakások voltak, vezetékes víz is volt bennük. Azok nem nagyon barátkoztak velünk, nem ugyanazon a helyen vásároltak, mint mi. Azok valakik voltak már.

Kőbánya hegyen van, és amikor van egy örületes nagy felhőszakadás, akkor az Újhegyi útról lezúdul, és az Éles saroknál nem megy át a villamos, se semmi, mert el van öntve az egész Éles sarok. Amikor a polgári iskolába jártam az Óhegy utcába, mezőkön át kellett menni, mert még nem volt kiépítve Kőbánya. A Sibrik-telep környékén [Munkáskolónia Kőbányán. – A szerk.], ahol megy ki a 28-as villamos a temetőhöz, mezők voltak, mezőőr is volt, de az a terület ma már be lett építve. Arra jártunk iskolába – gyalog végig – a szomszéd Balázs Ilonkával. Együtt mentünk minden reggel a jó hideg, fagyos, havas időben, és kettőnknek egy pár kesztyűje volt, azt felváltva hordtuk. Olyan két kilométert kellett gyalogolni. Akkor már járt arra villamos, csak nem volt pénzünk, hogy nekem bérletet vegyenek. Ott nem volt köves út, a gyalogosok kitaposták valahogy az utat. Közművesítve csak a háború alatt lett. Ilyen hely volt az Óhegyi úton a polgári iskola.

Kőbányán ismertem a velem egykorú zsidó lányokat, mert hittanra együtt jártunk a Liget téri iskolába, ami egy komolyabb iskola volt, mint a mienk az Óhegy utcában. A két iskolából szedtek össze öt-hat zsidó lányt. Mi nagyon messze laktunk, és nem volt pénzünk villamosbérletre, ezért apám azt mondta, hogy neki nem fontos, hogy hittanra járjak, ha a hitközségnek fontos, vegyenek nekem villamosbérletet. A hitközség inkább fölmentést adott az egyik hittanóráról, nekem kettő helyett egyre kellett járnom, de lehetőleg arra sem jártam.

A gyerekkori barátnőm, Schwarcz Éva a sírköves lánya volt. Ő az ortodox elemibe járt a Dob utcába. Később kivándoroltak Izraelbe. Más zsidó barátnőm Kőbányán azért nem volt, mert nagyon messze laktunk attól az úgynevezett zsidó közösségtől, a belső kőbányai résztől, ami most a Kőrösi Csoma Sándor út, de akkor még Belső Jászberényi útnak nevezték. Akkor ott voltak üzletek, a Grósz pékék vagy a Klauber fűszerüzlet, de én ezeket, ha hírből ismertem, nem voltam velük kapcsolatban. A Schwarcz Évák ott laktak a sírköves műhely mellett. Ott játszottunk a sírkövek között a műhelyben. Szemben volt a temető, de oda nem mentünk be. Tudtuk, hogy nem szabad. Nem volt szabad kimennünk az utcára, amitől borzalmasan szenvedtünk, mert a többi gyerek az kint ricsajozott az utcán, de anyámnak mindig sikerült ránk ijeszteni, hogy lát minket a gyárból, ha kint vagyunk az utcán. És ha véletlenül kimentünk, akkor tényleg úgy éreztük, hogy lát minket. Biztos nem látott, de elhittük, ezért mi nem jártunk ki az utcára, csak szerettünk volna. Azért viszonylag normális nevelést kaptunk, nem vertek minket, ami pedig ott kötelező volt, még nadrágszíjjal is.

Az iskolában utáltam a velem egykorú lányokat. Volt a polgáriban egy padoszomszédnőm, a Hamp Mila, azzal jóban voltam. Az apja tisztviselő volt Kőbányán a Magyar Textilben, de irtó szegények voltak. Volt vagy hét testvére, és az anyja egy reggel szült még egy nyolcadik gyermeket, mert azt se tudták, hogy terhes. Hozzájuk egyszer-kétszer elmentem. Rendes, emeletes házban laktak. A nővére karmelita zárdistás lányokkal járt együtt, azokkal én eleve nem voltam jóban. A katolikus egyház nagyon nyomult be az iskolákba, ebbe a mienkbe is. Volt egy csomó öregkisasszony tanárnő, rajtuk keresztül érvényesült ez a hatás. Ettől függetlenül, egyetlen alkalomra sem emlékszem, hogy megsértettek volna az osztálytársaim. Én utáltam őket, mert biztos antiszemiták, ha nem mondják is ki. Egyszer, a felszabadulás után találkoztam a Kubis Annával, azt mondja nekem, te kis hülye, te azt hitted, hogy neked mindenki az ellenséged? Nehogy azt hidd, nem úgy volt az. Ez a Kubis Anna, úgy látszik, jobb családból, baloldali családból jött. Mert az a tanári kar szemét volt, gyerekek közelébe se lett volna szabad engedni őket. Az énektanárnő benne volt a Szent Cecília Kórusban, és mint ilyet kivitték a hitleri Németországba jutalomként. Elmesélte, hogy ott a gazdasszonyok leoltják a gázt, ahogy melegszik a víz, mert takarékoság van, ott tudják, hogyan kell vigyázni a nemzeti vagyona. Engem meg úgy utált, hogy nekem hangom sincs, csak ott vagyok fekélynek ebben az osztályban. Megrögzött náci volt. Beiratkozáskor mindenkinek vinni kellett a születési bizonyítványát. 1945-ig be volt írva, hogy milyen vallású vagyok.

Amikor a polgári iskolás társaim kezdtek már felnőttesedni, mind beszippantotta a KALOT [Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete, 1935-ben kezdték meg a szervezését, ezen a néven 1940 végétől. – A szerk.], ahol táncstek, bálók voltak. Az volt a nagy élmény és a nagy duma, és ott a tisztelendők „tiszi bácsik” voltak. Ott volt szemben egy lengyel templom, mert sok lengyel élt ott, Kőbányán [Népszámlálási adatok szerint a 19–20. század fordulóján kb. 7500 lengyel élt Budapesten, közülük igen sokan Kőbányán. Itt építették föl a lengyel templomot is 1930-ban. – A szerk.]. Nem tudom, hogy miért jöttek, de nagyon szegény, egyszerű emberek voltak, téglagyári munkások. A mi házunkban is laktak lengyelek. Egyszer egy barátnőmet vártam a templomkapuban, és jött egy helyes fiatal tisztelendő, mondta, hogy jöjjenek be. Mondtam, hogy nem megyek. Nyugodtan bemehettem volna, de amilyen konok voltam, nem mentem be. Nagyon kedves volt, megsimogatott, hogy nyugodtan bejöhetek, semmi se fog történni, nem bűn az, bejönni az Isten házába.

Ha valaki a Klauzál térről jött, mint anyám is, az fölszedett valamennyi vallásosságot. Örökölte az anyai nagyszüleimtől. Az anyám minden péntek este gyertyát gyújtott [lásd: gyertyagyújtás; szombat]. Ő tudott áldást mondani a gyertyákra. Zsinagógába minden hosszúnappor [lásd: Jom Kipur] elmentünk. A szüleim böjtöltek is, de csak azért, mert anyám ragaszkodott hozzá. Nem ettek még annyit sem, mint máskor. Elmentünk a templomba, mi, gyerekek kint játszottunk. Nagyon szép templom volt a Cserkesz utcában, az ottani rabbi két lányával együtt voltam deportálva, az egyik, a Kálmán Judit meghalt hazafelé útközben [A kőbányai neológ hitközség első zsinagógája 1891-ben épült föl. A 19–20. század fordulóján azonban a már több mint 2000 tagot számláló hitközség új zsinagóga építését határozta el. A Cserkesz utcai zsinagóga Schöntheil Richárd (1874–?) tervei alapján 1910-re épült föl. – A szerk.]. Az öcsém bár micvója is ott volt. Szegény apámnak úgy kellett megtanulnia a szöveget, amit el kellett neki mondani héberül. Egypár áldásnak a szövegét ismerem, amik bennem megrögződtek, villámláskor meg a kenyérre, borra, ezeket megtanultuk az iskolában is, és nem felejtettem el, de zsinagógába eszem ágába se jutott eljárni. Általában ez úgy szokott lenni, hogy jár a szülő, és akkor a gyerek is. De miután a szüleim egy évben csak egyszer jártak, így én egyáltalán nem éreztem szükségét, hogy templomba járjak. Azóta se járok.

Az öcsém már Kőbányán, a Maglódi úti Általános Iskolába járt [Akkor: elemi népiskola, nem általános iskola. – A szerk.]. Anyámék féltették a Wesselényi utcába, a zsidó elemi iskolába járatni, mivel messze volt, és akkor már [az 1930-as évek második felétől] nagyon zsidóztak. Az én életemben mindig nagyon zsidóztak. A szüleim nem akarták, hogy kövekkel megdobálják az öcsémet.

Miután kijártam a négy polgárit, tizennégy évesen beadtak ipari tanulónak egy varrodába a Révay utcában. Ez volt a sikertelenség csúcsa, a varrás nagyon nem nekem való volt. Két év után befejeztem az ipari iskolát, és egy pengőt kellett fizetni az Ipartestületnek [Ipartestület – az 1872-ben megszüntetett céhrendszer helyett az 1884. évi XXII. tc. alapján alakuló szervezet, amely a kisiparosok érdekeit védte és képviselte. Minden nagyobb településen alakulhatott, ahol legalább 100 iparos volt, és ennek kétharmada kérte. A II. világháború után megszüntették, 1990-ben újraéledt. – A szerk.], hogy felszabadítsanak, mert nem tudtam tisztességesen varrni. A szegényebb zsidók azt gondolták a védekezés módjának, hogy valami szakmát kell tanulni a gyerekeknek. Akkor már lehetett hallani olyat, hogy majd kitelepítenek Madagaszkárra [A zsidók kitelepítését Madagaszkárra Ormos Mária szerint „eredetileg a lengyel kormány vetette fel, azután felbukkant az eviani konferencián, tárgyaltak róla 1939-ben is, majd 1940 nyarán került a kérdés döntésközelbe. A kérdéssel foglalkozó náci hivatalok – így a külügyminisztérium, a náci párt Külügyi Hivatala, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) – egyenesen lelkesedtek az ötletért”. Végül elvetették részint pénzügyi okok miatt, részint azért, mert Nagy-Britannia már hadiállapotban állt Németországgal, legfőképpen pedig amiatt, hogy Hitler döntött a keleti támadás mellett (Ormos Mária: Az „Endlösung” világnézeti alapja és politikai funkciója. In Emlékezz! Pécs 1944–45. Emlékkönyv a pécs-baranyai zsidóság deportálásának 50. évfordulójára, Pécsi Izraelita Hitközség – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994). – A szerk.]. Minden hülyeséget fölkapnak, és mondták. Ezért lettem varrónő tizenhat évesen, de nagyon utáltam varrni. Varrónőként egyik műhelyből a másikba dolgoztam, amikor volt munka, akkor el lehetett helyezkedni. Az ipartestületben volt a munkaközvetítés. Egy-egy hétre vagy egy-egy hónapra közvetítettek munkát. Már tizennyolc éves elmúltam, akkor az én nagyon ügyes főnöknőm, aki ilyen finomkonfekciót csinált, lespórolt annyit

az anyagból, hogy csináltak nekem egy selyemruhát. Az volt a gálaruhám. Mert nem olyan gondjaink voltak, hogy hova tegyem a legújabb pulóvert, hanem olyan, hogy legyen az embernek egy télikabátja, amit többnyire nem újonnan kapott. Volt ez a ruhám, egy szandálom meg egy cipőm, és valahogy így összeállt a staféruno. Hát szóval, szegények voltunk. A szegénység mindent megmagyaráz.

Persze együtt voltam fiatalokkal. Ameddig lehetett moziba járni, minden filmet megnéztem. Milliós mozi volt, és fillérekért lehetett menni. Az egy „kultúrdolog” volt. Akkor még mentek az amerikaiak meg a régi magyar, például Kabos-filmek [Kabos Gyula (1887–1941) – színész. 1919–1939 között évente-kétévente más-más budapesti színházban játszott, 1939-ben az USA-ba települt. A pesti kabaré utánozhatatlan egyénisége volt, s maradandót alkotott vígjátékokban, komikus és tragikomikus szerepekben is. – A szerk.]. Arra emlékszem, hogy az utolsó színes angol-amerikai film „A bagdadi tolvaj” volt [1940, Ludwig Berger és a Korda-fivérek (Sándor, Zoltán, Vince) alkotása. – A szerk.], aztán a németek vagy a Horthy azt is levette műsoráról. 1944 után jöttek a propagandafilmei, de már azelőtt se igen volt igazi mozi. Moziba még el lehetett menni, de nyilvános helyre, mondjuk, táncolni vagy ilyesmi már nem. Először nem is volt ehhez ruhám, de kedvem se volt ilyen külvárosi tánciskolába menni. Egyszer elvitt valamelyik fiú tánciskolába, és akkor úgy éreztem, hogy na, ez nem az én világom, olyan ócskának tűnt. Lehet, hogy nem volt olyan ócska, de nekem az volt, és nem is vágytam ilyen helyre. Én az első bálomra az anyámékkal mentem. Nem voltam én úgy szabadjára engedve. A gyár vagy valamelyik művelődési ház csinált egy-egy mulatságot egy évben. De inkább a munkásmozgalomba jártam le. Olyankor anyámék mindig idegeskedtek, hogy az istenben jutok haza ott a kietlenségben, a sötétben. De hát egy fiatal nehéz otthon tartani. Persze én is féltem, hogyan fogok hazakerülni, de azért elmentem, mert az ember mi a fenét csináljon otthon!?

Volt egy falra akasztható néprádió, pont az ajtó mellett, ami egész nap német hadi indulókat bömbölt, és nem volt ajánlatos elzárni, mert mi lett volna, ha pont a zsidók zárják el a rádiót [Az 1939/40-ben elindult ún. néprádió-akció során fejlesztett ki négy nagy európai elektronikai cég, a Telefunken, a Standard, a Philips és a magyar Orion Villamosági Rt. egy olcsó rádiókészülék-típust, a néprádiót. – A szerk.]. Ha lett volna olyan szomszédunk, akkor ránk küldték volna a rendőrt, hogy elzártuk a rádiót, mert mindent rá lehetett fogni egy zsidóra. De volt annyi eszünk, hogy meg se kockáztattuk ezt, más kérdés, hogy nem is volt olyan szomszédunk, aki nekünk rosszat akart. Proli közegben laktunk, mi is prolik voltunk. A „Népszavá”-ra ketten, apámmal fizettünk elő, sőt én tizenöt éves koromtól havi ötven fillér tagdíjat is fizettem a Szociáldemokrata Pártba, ami akkoriban nem volt kis pénz. Meg is kaptam 1968-ban a Szocialista Hazáért Érdemrendet, mert megvolt a tagkönyvem [1966-ban jelent meg a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány rendelete a Szocialista Hazáért Érdemrend alapításáról és az azzal együtt járó kiemelt nyugdíjról. Az érdemrendet csak egy évben, 1967-ben ítélték oda. (Egy népjóléti minisztériumi államtitkári beszámoló szerint 1990-ben 6181 fő kapott havi 2142 Ft nyugdíj-kiegészítést „szochazáért” érdemrendért.). – A szerk.]. Ez is ott maradt a kirámolt lakásban, és apám találta meg. Ma már nagyon sajnálom, hogy leadtam, mert nagyon érdekes rekvizitum volt a fáklyás bélyegekkel. Akkor tényleg az életünkkel játszva csináltuk a dolgokat. Röpcéduláztunk, és a húsz év körüli nagyfiúk és nagylányok engem nem nagyon akartak bevonni a cikisebb ügyekbe, mert én még egy tizenöt éves kislány voltam, aki érzelmileg húzott oda, ahol társakat talált, értelmileg még csak próbáltam érteni a dolgokat. Olvastam az újságot, nem voltam buta, és jobban politizáltam, mint a mai

fiatalok.

Én úgy kerültem a mozgalomba, hogy Fingerhutéknál a legnagyobb fiú lejárt oda. Hogy ő hogy került oda, azt már nem tudom. Ő is valamelyik gyárban dolgozott, és nyilván a munkatársai vitték le. Kérdeztem tőle, hogy el lehet-e oda menni? Azt mondta, hogy el, és akkor fogtam magam, elmentem, és ott ragadtam. Nagy szeretettel fogadtak. Minden kedden volt valami gyűlésszerű. Ott tényleg barátokra, haverokra, barátnőkre találtam. A mozgalom az egy nagy dolog volt, nagyon jó dolog volt. Ott volt sok olyan, aki refes, ilyen rendőri felügyeletes volt [Ref – a rendőri felügyelet köznyelvi rövidítése. A ref alá helyezetteknek korlátozták a mozgását: nem utazhattak el a lakóhelyükről, nem látogathattak nyilvános helyeket stb., és rendszeres időközönként jelentkezniük kellett a lakóhelyük szerint illetékes rendőrkapitányságon. – A szerk.]. Jártunk kirándulni is, Nagyszénásra, Lajos-forráshoz, közeli turistaházakhoz, ami nekem nagy élmény volt. Már folyt a háború, de még nem jöttek be a németek [lásd: Magyarország német megszállása], mert akkor mindenki illegalitásba ment. A németek bejöveteléig tartott a legális mozgalom, és végül is az egy olyan közösség volt, ahol nem kellett attól tartani, hogy lezsidózzák az embert, vagy kinézik, mert szegény. Egyébként nagyon büszke vagyok rá, hogy nekem soha az életemben nem volt kokárdám, mert egyszer mondtam apámnak, hogy adjon tíz fillért kokárdára, de nem adott. Engem ilyesmiről mindig le lehetett beszélni, és nem lett kokárdám. Mindenkinek volt, nekem nem volt. És aztán én úgy éreztem, hogy én ezt a jó szokásomat megtartom. Nekem március tizenötödikén sem volt soha. Általában ugyanúgy hanyagoltam ezeket az ünnepeket, mint ahogy hanyagoltam a mi zsidó ünnepeinket. Valahogy nem tudok lelkesedni értük, nem jelentenek nekem semmit, mert ma már csak rutinból ünnepelek. A mozgalom egy kikapaszkodást hirdetett abból, amibe minket lenyomtak. Az apám is egy baloldali ember volt, nálunk a családban ez tradíció, és volt a házban még két elvtárs, akiknek járt a „Népszava”. Az egy nagy dolog volt. Az apám és én is tagjai voltunk a Szociáldemokrata Pártnak. Apám nemigen járt le ezekre a gyűlésekre, csak ha volt valami érdekesebb. Mondjuk, ha Szakasits beszélt valahol, arra elmentünk de hát, apámnak se volt ideje mindig, meg messze laktunk. Mindennek a kulcsa az volt, hogy messze laktunk.

Mi az ificsoport voltunk. Volt egy idős csoport is, de az apám nem tudott lejárni oda, mert nem volt rá ideje. A Martinovics téri Szociáldemokrata Munkásotthonba jártunk, aminek Harustyák József volt a vezetője, akit mindenki csak Hari bácsinak hívott [Harustyák József (1894–1970) – szakszervezeti politikus. 1921-ben belépett az MSZDP-be és a Magyarországi Vegyészeti Munkások Szövetségébe; 1925-től haláláig a vegyész szakszervezet központi vezetőségének tagja, majd elnöke (1938–53). – A szerk.]. Az ember embernek érezte ott magát. Emellett tanítottak minket, jöttek oda egyetemi végzettségű tudós emberek előadást tartani. Nekem ez egy új világ volt. És hát én onnan az Újhegyi útról meg abból a négy polgáriból mi a fenét tudtam volna? Veszélyes volt oda lejárni, amikor jöttek a rendőrök, a fiúk fölugrottak a biciklire, ki merre látott, de hát voltak, akiket időnként elkaptak. 1942-ben volt egy nagy lebukás. 1944. március tizenkilencedikén [lásd: Magyarország német megszállása] bementem a Munkásotthonba, és ott égettük a papírokat a Hari bácsival, és bejött Moró Pista, aki 1942-ben lebukott, és ott mesélte, hogy tessék elhinni, Hari bácsi, hogy úgy tépték ki a hajunkat csomóstól. Később, az 1970-es években ő lett a hatodik kerületi pártbizottság titkára. Nekem nagyon jó volt, mert akkor volt ott titkár, mikor nyugdíjba mentem, és a tröszt, a mi csúcsszervünk oda tartozott hozzá. Rendes gyerek volt, segített, hogy a nyugdíjazással minden rendben legyen.

Naplót vezettem. Az első bejegyzés szomorú: „1944. március 19-én, vasárnap bejöttek a németek, nincs mozi.” Volt egy óbudai rabbi, annak a lánya volt a legjobb barátnőm. Óbudán elmentünk moziba, és zárva volt a mozi. Akkor nem tudtuk, hogy mi van, semmit sem tudtunk. Az emberek jöttek, megállapították, mozi zárva, elmentek, és akkor én elindultam haza, Kőbányára. Akkor láttam a körúton meg az egész úton a német katonákat, ahogy masíroztak, iszonyú volt, iszonyú volt. A csizmák, a dübörgés, a villamosban mindenki megrettenve ült. Akkor mentem a Munkásotthonba, és segítettem Hari bácsinak az iratokat égetni. Aztán elbúcsúztunk, elindultam haza. Nagyon messze laktam, mert ez Kőbánya közepén volt, a házunk pedig kint az Újhegyi úton, a temetőnél.

1944 márciusa körül fölszálltam a 28-as villamosra, és fölszállt a Hungária körútnál két katonatiszt. Én ott ültem, és az egyik katonatiszt elkezdett velem ordítani, hogy merek ülni zsidó létemre magyar katonák előtt. Én úgy meg voltam ijedve, hogy föl se tudtam állni. Tovább rumlizott, a másik mondta, hagyd békén, de nem hagyott békén, hanem fölragatott, és belökött a sarokba. Akkor már közel volt a végállomás, én leszálltam, és egy asszony fülembe súgta, ne féljen, drágám, nem lesz ez sokáig így.

1944-ben járta ki az öcsém a négy polgárit, és volt a bár micvója. Erre adott az anyám. Mindenki járt hittanra, a rabbi tartotta. Amikor a bár micvó volt, az anyám meghívta a leánykori barátnőjét. Elmentünk a templomba. Azt tudom, hogy az öcsémnek egy vedlett Bocskai-kabátja volt, mert akkor mindenki azt hordott, borzalmas toprongy volt [Bocskai-kabát – az 1930-as években divatos ruhadarab, szürke vagy fekete szövetből, fekete zsinórdíszítéssel. A Bocskai-ruha viselése, mely tipikusan a magyar középosztályra jellemző, jelzi az asszimiláció sikerét. – A szerk.]. De a bár micvóra vettek neki új ruhát meg új cipőt. Az természetes volt, anyám szégyellte volna magát, ha nem lett volna új ruhája a bár micvóra az öcsémnek. Sokra ment vele.

Feljegyzés a naplóban: „1944. július 1. szombat, anyáékat elfogták.” Korábban anyám leforrázta a lábát otthon, mert főzött a gyárban maradt zsidóknak, annak az öt embernek. Valaki jött, idegesítette az anyámat, és magára rántotta a forró zöldborsót, amit főzött. Még harmadfokú égési seb is volt a lábán. Kiírták betegállományba, mert azért még olyan volt, és úgyse tudott volna dolgozni papucsban. Akkor az öcsémmel együtt bementek a csillagos házba, én meg az apámmal ott maradtam a gyárban. Fölvetettek engem, hogy legyek ott apám mellett, ameddig lehet, mert az hadiüzem volt [A hadiüzem személyzetét (már békében is) kötelezhették arra, hogy munkaviszonyában megmaradjon. A honvédelmi munkára igénybevett (visszatartott) személyzetet katonai vezetés alá helyezhették (az alkalmazottak a munkahelyen katonai büntető bírászkodás, a munkával kapcsolatos köteleességek tekintetében pedig katonai fegyelem alatt álltak). – A szerk.]. Ott voltunk apámmal, amikor valaki jött, és mondta apámnak, hogy Majli bácsi, elfogták a Majli nénit meg a Fricit. Hát így tudtuk meg. Semmit nem tudtunk csinálni. Ki se léphettünk a gyárból, az utcára se mehettünk ki. Anyáékat elvitték. A katonai parancsnok nem tartotta erkölcsösnek, hogy egyedüli nőként ott legyek, és ott aludjak benn a gyárban a férfiakkal. Azok a férfiak mind apám lehettek volna, és köztük volt az apám is. Erre kellett fogni a cókmókomat, és bemenni a Paulay Ede utcába, a csillagos házba.

Amikor már bent voltam a csillagos házban, apám pedig kint volt munkaszolgálatos a gyárban [1943-ban ipari üzemek és birtokok egész sora fordult a honvédséghez, és igényelt munkaszolgálatosokat. – A szerk.], anyámat visszahozták egy éjjelre, hogy vegyen magához

holmit. Nem egészen értettem, mert csak 1971-ben, huszonöt évvel később került elő az anyám nekem írt levele, amikor meghalt az apám. Akkor fogtam és lemásoltam, mert attól féltem, hogy szétesik. Van rajta valami bélyegmaradvány is. 1944. július elsején vitték el anyámékat, a levél július nyolcadikai. A levélben ezt írta anyám:

„Drága aranyos kis Jucikám! Ne haragudj, hogy nem tudtam határozni sorsod felől, de hidd el ez nem olyan könnyű. A hely, ahol vagyunk minden kényelmet nélkülöz, a földön fekszünk, a téglákon, kosztot egyáltalán nem kapunk. Napi húsz deka barna keserű kenyeret, úgy hogy szegény Fricink nem evett semmit, én meg pláne nem ettem sokat. Sokat sírtam, és nem bírok aludni, mert nagyon bizonytalannak látom a jövőt. Minden esetre Jucikám, feltétlenül menj el doktor Gráfhhoz, majd elmondom, csináljon valamit, ha tud, és értesíts, ha olyan, amit tudsz, a Tarnai [Ez nem tudom ki. – D. J.], majd esetleg ő segítségedre lesz! Jó hírednek nagyon örültem [Ezt sem tudom, hogy mi. – D. J.], de sajnos még nem valósult meg. A pénz: háromszáz pengő Tarnainak. Ha valamit üzen ki a kocsissal, majd beküldi valakivel hozzád. Nagyon szeretnék látni és beszélni veled, nagyon, de nagyon vigyázz magadra, feleslegesen ne menj az utcára, részben megnyugvás volna nekem, ha itt volnál! Ha igaz hogy a héten megint házakba fognak kutatni jó lesz, ha valahova elmész. Akár a Franci bácsiékhoz, de akkor telefonálj Tarnainak, így például, hogy Mailendert a Kos utcából keresik. Nem tudom, különben hova mehetnél, rád bízom. Fricit jobb szerettem volna otthon hagyni, de nem akart és én is önző vagyok. Mert mégis van, aki beszéljen velem nagyon kérlek, mókusom légy okos és komoly, amint az hozzád illik! Szeretnék kedden, ha lehet, hozzád bemenni, ha addig nem vagoníroznak be, a jó Isten tudja mi lesz velünk. Apa is egész magánkívül volt mikor jött értünk az autó, hogy viszi őket Csepelre, de a jó Isten tudja csak, hogy az igaz. [Ezt sem tudom, mi lehet. – D. J.] Elég nehéz nap volt ez nekem, a mai, mert most itt írom a levelem reggel négykor. Éjjel nem aludtam, és ha így megy meg is bolondulok. Szeretném, ha írnál, de nem tudom a módját. Anyuskám, drága kislányom vigyázz magadra légy okos, te már tudsz dönteni, de még egyszer kérlek, menj el a Gráfhhoz! Csókol milliószor anyu és Frici. Kell sietni, mert írni nem szabad, vigyázz magadra! Lehet, hogy vissza is mehetsz!”

A borítékra ez volt írva:

„Drága aranyos Jucikám! Ma vagy holnap reggel visznek vissza Békásmegyerre. Apukát meg a többieket most viszi el a katonai autó. Pakolj össze a Fricinek ingeket, alsókat, zsebkendőt, fogpoharat, kefét, krémet, és ha van takaró, és Magdus is adjon egyet. Mellesleg csak csomagot lehet a laktanyához küldeni. Hozzon még meleg ruhát! Ha akarsz, velünk jössz, úgy érted mennek. Ellátás egyelőre nincs, fekvőhelyünk a föld, de van kilátás, hogy jobb lesz. Strand van itt szembe velünk. Mosdani, főző eszközöket, küldjél fésűt.”

Kész. Ennyit lehetett ebből kisilabizálni. Nem tudtam róla, hogy voltak otthon, mert én akkor bent voltam a Paulay Ede utcában. Az 1940-es években anyámat be lehetett fűzni mindenféle marhasággal. Így történt, hogy elkerült valahogy a Krisztushívő zsidókhoz a Gyulai Pál utcába. Ott ismerte meg ezt a doktor Gráfot is, aki bíró volt a Markó utcai bíróságon. De ezt apám is mondta, hogy menjek el hozzá, ezért el is mentem. Kijött a tárgyalóból, de azt hittem, hogy az a pali becsinál, hogy egy zsidó lány odaállít 1944-ben a bíróságra. Elmondtam, hogy mi történt anyámékkal, hogy elvitték őket, erre jajgatott, aztán beszaladt, hozott egy darab sajtot, a kezembe nyomta, és közölte, hogy majd imádkozik Istenhez, és az Isten meg fog segíteni. Na ennyit doktor Gráfról.

Most már tudom, hogy kivitték őket Békásmegyerre. Nekem az az érzésem, bár úgy lenne, hogy az anyám azzal a lábával nem került föl a vagonra, csak az öcsém. Az egész elkeseredettség benne volt a szerencsétlenben, hogy ő okozta a gyerek a vesztét, mert vele volt akkor is, amikor hazajött, mert nem érezte jól magát a csillagos házban, összeveszett az unokanővéremékkal, ki tudja. És útközben fogták el az Új köztemetőnél. Az volt az a három nap, amikor Baky [Baky László] főcsendőr, a csendőrség főparancsnoka a csendőreivel együtt feljött Pestre, hogy a pesti zsidóságot is deportálják. Itt akartak maradni, de külföldről már olyan volt a nyomás, a szovjet csapatok is itt zenéltek, hallani lehetett őket, hogy Horthy [lásd: Horthy Miklós] visszaparancsolta őket a francba három nap múlva [lásd: csendőrpuccs]. De három nap elég volt ahhoz, hogy anyámékat meg minden zsidót elvigyenek, aki csak az útjukba akadt az utcán.

Anyámról és a testvéremről sehol nem jelent meg semmi, pedig mindenütt kutattuk. A Vöröskeresztbe is elmentem, semmi nyom nem volt, egyedül annyi, hogy az öcsémnek valami osztálytársa még látta őt kint, Auschwitz mellett, Birkenauban 1944 őszén. Akkor még jött egy tél, és ez volt az utolsó nyom, ez is csak a testvéremről. Nem jött vissza, tizennégy éves volt.

Naplóbejegyzés: „1944. július 21. péntek, 19 éves vagyok.” Semmi nem történt. Anyámat már akkor elvitték elsején. Mi történhetett volna?! Megállapítottam, hogy ennyi éves vagyok.

A csillagos házban a mindennapok unalmasak és értelmetlenek voltak. Egy csomó ember össze volt zárva. Ott csak a fiatal fiúk, az asszonyok és az öregek maradtak. Aki ép férfi volt, azt munkaszolgálatosnak vitték. Amennyi családot be tudtak zsúfolni, annyi lakott ott. Ami vicces, hogy ez egy kétudvaros ház volt. Az első udvarban, ami jobb kinézetű volt, az első emeleten volt egy kupleráj. A kupleráj minden ablakára papírból kereszt volt kiragasztva, hogy tudják, itt kurvák vannak, nem zsidók. Zárt udvar volt, nem ilyen strichelő kurvák voltak, nem is lehetett este lemenni, még ha a nők le is mentek, de a férfiak semmiképp. Nagyon aranyos francia házaspár vezette. Valami Josephine vagy minek hívták az asszonyt. Volt egy buldog kutájuk, erre jól emlékszem. Nagyon kedvesek voltak, nagyon liberálisak, jóban voltak a lakókkal, a kurvák is jóban voltak velünk, nem is volt probléma. Az egyik kurva egy Horthy detektívvél lakott. Amikor jött le a légópincébe, jött a detektív is, de sose bántott senkit. Nem érezte ő se olyan nagy dicsőségnek, hogy egy kuplerájban lakik, de ott lakott, ott húzta meg magát. Általában az volt a dolguk, hogy kinyomozzák a zsidókat, az államellenes esküvéseket. Nem emlékszem rá, csak azt tudom, hogy ugyanúgy lejött a pincébe, és sose volt vele semmi probléma, ez egy ilyen pasas volt, nyilván a nő is rendes volt, velünk érzett. A nők végtelenül rendesek voltak.

Az emberek a csillagos házban kiveszekedtek magukat, vitatkoztak. Jöttek a szellemidézők, jöttek a cigányok csereberélni. A két unokanővérem a cigányokkal csirkére cserélte a nagynénim összes leánykori kelengyéjét, amit már senki nem hordott. Valamikor megcsinálták a vászonbugyit, vászonkombinét, és eltették a szekrénybe. A mi korosztályunk ilyeneket nem hordott, de szerintem a nagynénim se. Az egészet elcseréltük. Mindig finom rántott csirkét ettünk. Szidtak minket a házban, hogy túl sokat adtunk a csirkékért. Az embereken eluralkodott a semmittevés, ezt meguntam, fogtam magam, és kijártam dolgozni. A házbeli Vajda Lacitól, aki fogorvos lett, kaptam a tippet, hogy el lehet járni dolgozni építkezésekre. Volt egy romeltakarítás, amikor az úri kaszinót hordtuk el, az Aréna út és a Gorkij fasor sarkán [akkor: Vilma királynő út, ma: Városligeti fasor]. Imádtam a tetőfedőkkel dolgozni. Kibújtunk a négyemeletes házból, ültem a gerendákon, és adtam fel a cserepeket. Nem kényszerített erre senki, nem félek a magasságtól. Még ma is látom azt a

házat a Szondi utcával szemben, ahol fenn ültem a tetőn, és cserepeztem. Nagyon jó társaság volt. Egy zsidó mérnök, a Markovics úr volt a főnök. Nem tudom, milyen építővállalatnak volt a mérnöke, és nem tudom, hogyan kapott a német megszállás alatt ilyen munkákat. Ide-oda küldtek, de többnyire ott voltunk a Gorkij fasor végén, és az úri kaszinó maradékát termeltük el. Nagyon aranyos zsidó lányok voltak a társaim. Rajtunk volt a csillag [lásd: sárga csillag]. Nagyon jól éreztük magunkat, cipekedtünk, vittük a gerendát, téglát raktunk, sokkal jobb volt, mint ülni a csillagos házban, és szellemet idézni, mert nem volt más dolguk, és ilyeneket csináltak.

Apám munkaszolgálatos volt, de még Pesten időnként kiengedték. Egyszer hozott valami libaaprólékot, de a két unokanővérem lusta volt megfőzni, pedig egész nap otthon nem csináltak semmit, bevágták a jégszekrénybe, és megkukacosodott. Akkor voltak már ilyen ócska hűtőszekrények, amibe venni kellett a jeget. Vásárolni csak a kijárási időben lehetett [lásd: kijárási tilalom Budapesten], de örületes áruhiány volt. Nem volt semmi. Volt a sztójaykolbász, a legócskább kenőmájas, de még annál is borzalmasabb ízű volt [Háborús időkben a népnyelv a rossz minőségű élelmiszereket politikusokról nevezte el, mintegy jelezve felelősségüket a szűkölködésért. Így például a mindenféle vegyes hullott gyümölcsből készült kemény tömblekvárt hitlerszalonnának nevezték. Sztójay Döméhez lásd: sárga csillag; Magyarország német megszállása. – A szerk.]. Az ember azt vette, amit kapott. Nagyon keveset kapott. Zsidó üzlet nem volt, bezárták. El kellett találni, hova menjenek a zsidók vásárolni. Azt már nem tudom, hogy a többiek hol vásároltak, én a munka végeztével útközben vásároltam különböző kereskedésekben. Este ötre kellett otthon lenni, négyig dolgoztunk ezekkel a lányokkal, akik a környéken laktak. Szép nyugodtan jöttünk a Király utcában, senki nem bántott minket, közben megvettük, amit kaptunk, és megettük. Jegyünk nem volt, zsidók jegyet sem kaptak, vettünk, amit lehetett [A közellátási miniszter 1944. május 1-jén kelt 108.500. K. M. számú rendelete szabályozta a zsidók élelmiszerellátását. A rendelet meghatározta a zsidóknak járó fejadagokat – például fejenként és hetenként 10 dkg hús, havonként 30 dkg cukor és 30 dkg étolaj járt. A zsidók közellátási szelvényívet nem kaphattak, a már kiosztott íveket 1944. május 3-ig vissza kellett szolgáltatni. A rendelet végrehajtásával kapcsolatos jegyek előállításáról és szétosztásáról a községi elöljáróságnak kellett gondoskodnia. Lásd még: jegyrendszer Magyarországon (1940–1951). – A szerk.].

A csillagos ház a Paulay Ede utca 43-ban volt, ahol az unokanővéremék laktak. Ott nőttek fel, ott volt a lakásuk, de közben meghalt a papa és a mama, maradt a két lány. Az egyik lányt, aki ma is él, elbújtatta a leendője, aki aztán mégsem lett a férje. Én meg ott maradtam a másik unokanővéremmel. Egy szobában voltam egy nagyon aranyos öreg zsidó bácsival, akinek a feleségét a bécsi gettóban ölték meg. Volt még egy Dengler nevű házaspár, akiknek a Margit híd budai hídfőjénél volt hal-vad-baromfi üzletük. Nagyon aranyos, idős emberek voltak. Az unokanővéreméknek jól jött, hogy névleg ott voltunk, mert beraktak volna vadidegeneket, akárhányat. 1944 novemberétől már éjszakáról éjszakára le kellett menni a légópincébe. Már dörögtek az ágyúk, már valahol Vecsésen [azaz Budapesttől 19 kilométerre – A szerk.] voltak az oroszok, amiről mi nem tudtunk, miután rádiójuk nem volt a zsidóknak. Már rég elvették [Zsidók tulajdonában 1944 áprilisától nem lehettek rádiókészülékek. (Ezt megelőzte a telefonok kötelező beszolgáltatása.) Április 7-től korlátozták a zsidók utazását, nem használhattak személyautót, motorkerékpárt, nem utazhattak vasúton, taxin, hajón vagy társasgépkocsin. Lásd még: zsidótörvények Magyarországon. – A szerk.]. Újság sem volt, csak nyilas újság, azt meg venni sem mertük volna, de nem is akartuk. Semmit sem tudtunk. Ez a csillagos ház egy gangos ház volt,

úgyhogy olyan nem volt, hogy valaki angol rádiót hallgat [A BBC többnyelvű – és a célterületeken általában betiltott – világszolgálatának (World Service) magyar nyelvű adása a második világháború kitörése után 4 nappal szólalt meg először. – A szerk.]. Házkutatás is volt, néha kétszer egy éjszaka, és egyszer fölszedtem egy angol röpcédulát, és ott volt az éjjeli szekrényemen, de szerencsére nem vették észre.

1944. november kilencedikén éjszaka ránk zárták a csillagos ház kapuját. Azelőtt nem zárták ránk, csak kijárási tilalom volt, de akkor ránk zárták. Hajnalban letereltek minket, és én úgy mentem el, hogy a pizsamára felvettem egy hosszú nadrágot. Úgy is jöttem haza, abban a pizsamában, amit fölkaptam. Olyan szerencsétlenül jártam, hogy apám hozott nekem egy vadonatúj magas szárú fekete cipőt minden eshetőségre, és én azt az új cipőt vettem föl, és véresre törte menet közbe a lábamat. Az asszonyok észrevették, hogy én ott bicegek. Egyiket sem ismertem. Leültettek, letépték rólam a már véres cipőt, és valaki adott egy halinacsizmát, amit spárgával kötöttek rá a lábamra, mert harmincötös lábam van. Azzal mentem, azzal is jöttem haza. Volt egy ilyen süsüsapkám, ez egy hegyes sapka, ami áll alatt megköthető, és télen viselik. Nem viseltem volna, mert még nem volt olyan hideg, de gyorsan fölvettem. Nem adtak arra időt, hogy tisztességesen átöltözzek. Ócska lekvárt, májkrémet dobtam a hátizsákba. Nem találkoztam senki ismerőssel, amit utólag se értek, hiszen az egész utcát, az összes házat leterelték. Én csak baktattam ott egyedül, aztán jöttek a további dolgok, az a bizonyos halálmenet [lásd: halálmenetek Hegyeshalomba].

Naplóbejegyzés: „1944. november 11-én, szombaton éjjel a téglagyárban, Piliscsaba, 25 km-re van az oroszok” [Piliscsaba – nagyközség, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – A szerk.]. Valami rádióból vagy honnan hallottam.

Naplóbejegyzés: „1944. november 12-én, hajnalban kiállítottak és útnak indítottak.” Ott volt a sportpálya a téglagyárral szemben, és az unokanővéremnek a kezébe nyomtak egy schutzpaszt, egy menlevelet. Odanyomott nekem egy vekni kenyeret, amihez se késem, semmi nem volt. Nem is tudom, hova lett az a kenyér, mások ették meg. Őt pedig visszahozták a védett házba, ahol annyi előnye lett, hogy őt egy héttel később vitték el, és nem ebben a gyalogmenetben volt. Engem útnak indítottak, és akkor első nap tizenhét kilométert mentünk Dorogig, és ott a sportpályán aludtunk [Dorog – nagyközség, Esztergom vm. – A szerk.]. A második nap huszonöt kilométert mentünk Süttőre, ott a marhavásártéren aludtunk [Süttő – nagyközség, Esztergom vm. – A szerk.]. Süttőn körbevettek minket a csendőrök, és folyton üvöltöttek, hogy fogjátok be a pofátokat, mert közétek lövünk. Kuss, ez volt a legszebb szavuk.

Naplóbejegyzés: „1944. november 14-én Szőny” [Szőny – nagyközség, Komárom vm., a Süttő és Szőny közötti távolság 21 km. – A szerk.]. Ott valami fészerben aludtunk. A legrohadtabb dolog volt, amikor Gönyűn hajón aludtunk [Gönyű – nagyközség, Győr vm., a Szőny és Gönyű közötti távolság 28 km. – A szerk.]. Akkor nagyon rosszul éreztem magam, lázas is voltam, de elaludtam, ki nem alszik el, amikor hajtják és gyalogol.

Naplóbejegyzés: „Győr, Károly-major, istálló” [A Gönyű és Győr közötti távolság 18 km. – A szerk.]. Nagyon hosszú táv volt. Másnap Mosonmagyaróvár [A Győr és Mosonmagyaróvár közötti távolság 37 km. – A szerk.], egy leszerelt gyárban voltunk, aztán Hegyeshalomnál felemelték a sorompót, és köszöntek nekünk, soha viszont nem látásra. Onnan elmentünk Zúrnorfba [A Mosonmagyaróvár és Zúrnorf közötti távolság 19 km. – A szerk.], ott vonatra szálltunk. Elindult velünk a vonat, és visszahozott Kópházára [Kópháza – kisközség, Sopron vm. – A szerk.]. Ugyanis közben volt egy

légitámadás, lebombázták a vasútvonalat. Visszahoztak, itt voltunk Kópházán egy hónapot, és december tizenkilencedikén vittek el minket Lichtenwörthbe.

Végig ezen az úton a határig egyetlen németet nem láttunk. Mi a fenének kísérgették volna ők a zsidókat? Ott voltak a magyar csendőrök, mit strapálták volna magukat?! Komiszabbak voltak, mint a németek. Ezeknél rohadtabb csürrhet, hogy az írmagjuk, a kölykük kölyke is rohadjon meg! Ennél mocskosabb bandát! Hogy képesek voltak az embereket, gyerekeket feltuszkolni a vagonba, és utána hazamentek nyugodtan zabálni, aztán elmentek a templomba győzni, ahol persze feloldozták őket! Nem fér az agyamba ez a keresztényi szeretet. Mutassanak nekem egyetlenegy falusi plébánost, aki kiment, és egy darab kenyeret adott ott a vagonnál vagy egy köcsög vizet. Egy se! Úgyhogy jobb, ha nem jár a szájuk, és ne kérjenek többet az államtól, mert ez is sok, amit kapnak, mert az antiszemitizmus a római katolikus egyháztól indult ki. Ezt az Isten le nem törli róluk, és kérhet itt akármelyik pápa akármennyi bocsánatot, azokat a milliokat, akik az ő jóvoltukból veszték el, egy bocsánatkérés nem támasztja föl.

Amikor a vagonnal mentünk egy éjszakát meg egy napot, útközben még ki is engedtek minket vécére, oda, a szántóföldre. Ilyen magyar újonc gyerekek voltak. Kaptak nyilas ruhát meg egy ilyen előltöltős puskát, aztán ők vigyáztak ránk. Hát mit kellett miránk vigyázni? Nem bántották ezek az embereket. Ezek olyan fiatal kölkök voltak, hogy az egyik nagyon megkedvelt, és szedett nekem kökényt. Megettem, és még az is kiment belőlem, ami bennem volt. Kópházán nem volt tábor, ott egy pajtában laktunk. Elrekvirálták a pajtát. Széna is volt benne. Este benézett hozzánk egy őr, és ránk csukta azt a kaput. Egy faluban nincs éjjel mozgás, és tele volt csendőrrel az út, irat senkinél, én nem mertem volna nekivágni.

Kópházán hajnalonként kivittek sáncot ásni. Volt ott egy nagyon mocskos dolog, volt velünk egy orvos, akivel nagyon borzalmas dolog történt. Mi ott ástunk, ástunk, és mindenütt ott volt az SS. Az egyik egyszer csak elővette a pisztolyát, és belelőtt ennek az orvosnak a lábába. Ez a szerencsétlen ember ott vergődött egész nap. Senki nem merte meg se közelíteni, és ott vérzett el. Pedig orvos volt, lett volna egy orvosunk. Hogy aztán tulajdonképpen főbe lőtte vagy nem, ennek már nem voltunk tanúi, mert behajtottak minket a pajtába. Aztán hozták be saroglyán [Saroglya – rudakkal ellátott rácsos szállítóeszköz. – A szerk.]. Ez a Kópháza egy ilyen rác község volt [Kópházát nem rácok (szerbek), hanem horvát nemzetiségűek lakták. – A szerk.], és a pajta tulajdonosa, a rohadt kurva, vigyorogva mondta, hogy hozzák a doktor urat. Ez egy olyan mocskos kurva volt, hogy egy pengőért adott kölcsön egy lavórt. Nekem volt egy vadonatúj kartonblúzom. Nem tudom, hogy miért hoztam magammal, de szép volt, vadonatúj. Azért adott egy bögre zsírt meg pár szem tepertőt. Akkor az is jól jött. Később már nem adta oda a lavórt, merthogy ő azt hallotta, hogy a pesti nők alulról is megmosakszanak, márpedig náluk tisztességes nő csak szülés előtt és szülés után mossa ott meg. Na, ennyit a falusi kultúráról.

Az egy olyan furcsa falu volt, hogyha egy kicsit leástak, már fakadt föl a víz. Volt egy tábori konyha, ahol volt egy bácsi, aki tisztára úgy nézett ki, mint Sztálin. Ő főzött. Többnyire levest. És ha kevés volt, akkor még egy vödör vizet belé. Hát valahogy így volt. Akkor még egy kis húscsapat is volt a levesben. A falusiakkal minekünk nem volt kapcsolatunk. Ők se közeledtek. Ha közeledtek, csak azért közeledtek, hogy minél többet el tudjanak venni az embertől, bagóért. Csak azért. Semmi emberek ezek.

A Todt szervezet emberei csak a munkára jöttek ki. Azt se tudjuk, hogy hol voltak. A soproni

erdőkben dolgoztunk. Aztán már lent kellett ásni az árkokat. Én csákányoztam, mert én nem tudtam ásni. Akkora ásót nem tudtam lenyomni a földbe, nem voltam elég nagy hozzá, és akkor inkább csákányoztam. Az az árok sem sokat segített már a németeknek [Az 1944 októberében Szálasi beleegyezett 50 000 munkaképes zsidó férfi átadásába a német birodalom területén teljesítendő munkaszolgálatra. November 6. után több tízezernyi, egyes becslések szerint összesen 50-70 000 főnyi, ún. „kölcson-zsidót”, férfit és nőt indítottak gyalogmenetben Hegyeshalom felé. Az SS-nek átadott deportáltakat Zurndorfból részben Dachaubá, részben a magyar határ mentén kiépítendő erődvonal munkatáborába szállították. Pozsonytól Kőszegig húzódott az út. Niederdonau erődvonal – Balf, Fertőrákos, Hidegség, Ágfalva, Nagycenk, Donnerskirchen (Fehéregyháza), Siegendorf (Cinfalva) –, ahol harmincötezer munkaszolgálatost kényszerítettek sáncsásra 1944 végétől 1945. március végéig. Az öthónapos robot során minden harmadik munkaszolgálatos elpusztult részben a körülmények miatt, részben azért, mert a Vörös Hadsereg közeledtével a nyilasok és az SS-ek legyilkolták őket. – A szerk.].

Kópházán egy hónapig voltunk. Nem gettó volt, hanem ott az egész határ mentén tele volt ilyen munkatáborokkal. Hidegségnek nevezik azt a Sopron környéki részt: Harka, Kópháza, Félixfalva [Félixfalva (Felixdorf) egy kissé távolabbra van ettől a térségtől, már Alsó-Ausztriában, Bécsújhelytől 7 km-re, északra. – A szerk.]. Mikor 1944. december hatodikán Sopront lebombázták, éppen kint voltunk sáncsáson, hogy megállítsuk az orosz csapatokat. Valahogy nem álltak meg szerencsére. Ott feküdtünk, sehova se vittek minket, és potyogtak a bombák. Saját szememmel láttam, hogy Sopront szarrá bombázták. Sütött a nap december hatodikán, és ahogy hullottak a bombák, fantasztikusan szép látvány volt nekem, mert örültem, hogy bombáznak. Féltünk, de örültünk is. Minket nem érdekelt, hogy pusztítanak. Mit sirassam azt, aki Sopronban ül a saját lakásában, mikor én egy pajtában vagyok sokadmagammal a szalmán? Ki a fenének jut eszébe, hogy sajnálja őket?! A háború olyanná teszi az embereket, hogy egyetlen dolog érdekli: én lehetőleg maradjak életben, és kapjak enni újból. Sokan voltak olyanok, akik őrizgették az utolsó pengőjüket, hogyha majd Pestre visszaérnek, akkor legyen pénzük villamosjegyre. Naivak voltak az emberek.

Volt ott egy testvérpár, ők jutnak legtöbbször eszembe. A Bobi meg a Mosó két nagyon szerető testvér, szép vörös hajuk volt. A nagyobbik angoltanár nő lett, kint volt Angliában tanulni. Nagyon szerették egymást, de mind a kettő meghalt, majdnem egyszerre. Meghaltak és kész. Ott nem kellett ahhoz semmi különösnek történnie, hogy valaki megbetegedjen, és másnapra már meg is haljon.

Naplóbejegyzés: „1944. december 18-án vagonírozás.” Aznap, amikor minket kivittek a vagonhoz, akkor, mint a „Sorstalanság”-ban [Kertész Imre], csendőr uramék letettek egy pokrócot a földre, és azt mondták, hogy mindenki minden ékszerét, pénzét dobja oda, mert nálunk nem maradhat. Becsületszavamra hat fillérem volt. Odadobtam, rohadjatok meg. De hát gyűrűk meg mindenek hullottak, csendőr uramék nem engedték, hogy kivigyék az országból, ők gyorsan összekapkodták. Remélem, hogy jól agyonverte őket valami bomba.

Naplóbejegyzés: „1944. december 19-én Lichtenwörth, szörnyű éjjel a kettes teremben.” Másnap beköltöztünk a hármasba. Mi már olyan maradék vagy mi voltunk, munkára se vittek ki minket. Egyetlen egyszer voltam kint valamilyen földmunkán, pedig jobb lett volna, ha kivisznek, de nem vittek. Az épületnek a hátsó részében, ami tőlünk független volt, francia foglyok voltak. Azok hadifoglyok voltak, nem zsidók. Szerintem azok kaptak normális élelmet, mert volt olyan, aki

gyémántgyűrűért cserélt velük kenyeret. Akkor kellett hogy legyen ennivalójuk.

Naplóbejegyzés: „1944. december 24. Karácsony, hideg kaja, 30 dkg kenyér, 5 dkg lekvár, 5 dkg vaj, két kvárgli, sós sajt”. „1944. december 28-án nem tudom, mit csináljunk, tetű van.” Akkor kezdtünk megvettesedni. Aztán volt valami sorozás, ezzel vége a feljegyzéseimnek.

Lichtenwörthben semmit nem kellett csinálni. Egy ilyen háromhelyiséges, leszerelt gyárépületben voltunk. Annak volt egy kis, „L” alakú udvara. Az „L” szárában volt egy fészker, oda halmozták fel a halottakat. Egyik reggel kimentem, és megláttam azokat a tetemeteket ellilult lábakkal, és akkor azt mondtam, hogy én itt meg nem halok így. És amit a legnagyobb aljasságnak tartok, hogy azt mondják, nem tudják, hogy hova temették ezeket a halottakat. Nem tudják az egész faluban. Amikor még azt is tudták, hogy a bagzó macska kívül pározott. Szekérrel vitték el őket a falun keresztül, akkor hogyhogy nem tudják, még ha éjjel volt is.

Ezek a németek olyan mocskok voltak, olyan szemetek. A scharführer fölment annak az építménynek a tetejére, ahol mi voltunk, és képes volt gukkerral nézni, ahogy ezek a szerencsétlen, aszott zsidó nők mennek a latrinára. Ezek ilyen perverzek voltak. Aztán volt egy osztrák lagerscharführer, az meg jött, és elkezdte a nők fenekét verni, hogy miért nem megyünk levegőre, miért fekszünk itt. Egy kicsi gyárudvar, annak egy része a latrina, hát hova a francba mentünk volna levegőre!? De vigyázni akart, mert azt mondta, hogy ő nem német, ő osztrák, ő jó ember. Egyébként tényleg nem bántott minket. Voltak aztán köztünk olyanok, akik kilógtak a faluba. Nem az én termemből, a másikból, amelyik közelebb volt a kijáráthoz. Nem tudom, hogy csinálták. Aztán elkapták őket, és egymással verették meg. Ez volt a módszerük. Össze kellett gyűlni és nézni. Szerencsére nem halálra verették egymást.

A felszabadulás fantasztikus volt. Akkor már napok óta harcok voltak ott a környéken. Mi ott ültünk, és hallgattuk a fejünk fölött a sívítást, a bombázást. Minket nem zavart. Nagyon örültünk a sztálinorgonáknak, csak nem kaptunk enni, ez volt a baj [A szovjet fejlesztésű, „katyusa” vagy „sztálinorgona” néven emlegetett fegyver (BM 13) ún. kisrakéta-sorozatvető tüzérségi fegyver volt. Pontcélok elleni bevetésre a rakéta nagy szórása miatt nem volt alkalmas, ezért a készletet (32–54 darab rakétát) egy sorozatban lőtték ki tehergépkocsira vagy harckocsira szerelt indítószervezetről. Mozgékony volt, és nehezen lehetett bemérni. Nevét a különböző méretű lövedékek változó hangú sívítása után kapta. – A szerk.]. Az utolsó egy-két napban nem hoztak semmit. Azt már észrevettük, hogy a németek eltélakoltak [elszöktek, megszöktek]. Egyszer csak megnyílt az ajtó, és előrszegezett puskával bejött egy katona. Nem tudhatta, hogy ki van ott a gyárépületben. Bejött a ruszki, körülnézett, és majdnem elájult. Hívta a többit. Az úgy sírt, hogy elmondani nem tudom. Hát meglátni ott a szalmán ülő nyomorúságot, ahogy mi kinézhattünk! Ott bűdös lehetett, ott minden lehetett. Le kellett volna filmezni.

Én azonnal elindultam, mert azt mondták, hogy a németek még visszajönnek. Az első este beszállásoltunk egy házban, csak egy asszony volt ott, a ház tulajdonosa. Jöttek a ruszki, gyorsan összetörték a képet, amin az asszony fia volt német egyenruhában. Ez nagyon tetszett nekünk, mondtuk, hogy nagyon helyes. Lefeküdtünk, két-három ruszki volt ott a házban. Akkor éjszaka nagyon rosszul voltam, mert mikor kijöttünk a lágerből, a falusiak hoztak oda kuglófot meg ilyen kajákat. Nem akartam őket megsérteni, nem tudtam enni, de valamit mégiscsak lenyomtam, nehogy azt higgyék, hogy nem fogadom el tőlük. Jöttek a falusiak, és nagyon sírtak, ők nem tudták, hogy mi van ott, nem jöhettek be. A lényeg az, hogy olyan rosszul lettem, mert a gyomrom semmit

se bírt. Egész éjjel jártam ki a vécére, amit nem szippantottak ki már isten tudja, mióta. Egy ruszki katona kísért ki minden alkalommal. Ott ült az ágyamnál, szerintem ő is zsidó volt, tudta, hogy mi zsidók vagyunk. Ott ült egész éjjel mellettem. Reggel hozott egy kancsó meleg tejet, fogtam és ittam, és ittam, és megittam az egészet. Az oroszok nemhogy nem bántottak bennünket, hanem kedvesek voltak, aranyosak voltak, kínáltak minket, de nem tudtunk enni. Az osztrákok azok sunyítottak. A ruszki utasította az osztrák asszonyt, hogy hozzon nekem meleg tejet.

Lichtenwörth most egy virágzó község, akkor egy ócska, vacak falu volt. Kétszer voltam ott a háború után, de többször nem megyek. Mert ott van egy park és egy kisméretű kő, amire nem az van írva, hogy ide hurcolták a zsidókat, hanem hogy a második világháborúban meghaltak emlékére. Voltunk annál a gyárépületnél, de azt felújították. Nem tudom, most milyen gyár van benne, mert minket nem engedtek be a csoporttal. Majdnem minden évben szerveznek ilyen utat, de nekem nem kell, hogy a polgármester meghívjon virsli-re meg sörre. A latrina helyén égig érő nyárfák vannak. Na, mondom, ezek kinőttek a szarból.

1945 áprilisában tankon, kocsin, mindenben jöttem haza. Az oroszok azt mondták, hogy nekik másfelé kell menni. Mi folyton hajtogattuk, hogy Budapest. Ők tudták, hogy merre van Budapest, mi nem, és ők mondták, hogy merre kell mennünk. Akik jelentkeztek, azt az oroszok bevitték egy szanatóriumba. Valami kastélyt rekviráltak, abból csináltak hadikórházat, vagy lehet, hogy már az volt előtte is. A légertársaim közül nagyon sokan ott voltak, még a barátnőm is hat hétig. Fölkajáltatták őket, és volt orvos. De engem nem érdekelt semmi, én csak jöttem vissza Magyarországra. Voltam vasággal együtt legfeljebb harminc kiló, egy csontváz. Nagyon okos kislány voltam. Föltettem azt a sapkát, és csillagot rá. A ruszki mindig kérdezték, hogy hány éves vagyok, és én azt mondtam, hogy tizenhárom. Hárman indultunk el visszafelé. Ausztriában valami erdőn mentünk át, és egy ruszki folyton mutogatott, hogy menjünk oda, és vegyük fel azt a valamit. Láttuk, hogy van ott valami, de nem tudtuk, hogy mi. Ez meg folyton mondta, hogy „parasut”, „parasut”, mire az egyik légertárs, az Irénke, aki akkor ötvenkét éves volt, és egy veséje volt, azt mondta neki, hogy bizony, fiam, poros az út, poros az út. Odamentünk, és ilyen selyem ejtőernyő volt, amivel élelmet vagy rádiót dobtak le. Szépen be is pakoltam a hátizsákomba, és itthon csináltattam blúzt belőle. Lett egy piros meg egy fehér blúzom. Akkor minden vacakból csinált az ember valamit. Megtanultam, hogy a „parasut” ejtőernyőt jelent.

Egy tank tetején napoztunk, április volt, így jöttünk át a határon Sopronnál. Azt se tudtam, hogy átjövök a határon. Sopronból egy teherautón lementünk Kaposvárra. Én mindig úgy csináltam, hogy amikor az oroszok leszálltak, előkerült a kaja és a pia, abban a pillanatban meglógtam. Nem keresett senki. Kit érdekelt, hogy elmentem tőlük. Fölkérdzkedtem másik ruszki teherautóra. Majd megőrültem, mindig hasmenésem volt. Tartottam magam, de azt hittem, hogy megbolondulok. Kaposváron letettek, és fogalmam nem volt, hol vagyok. Utána megint jött valami teherautó, én pedig leszólítottam, hogy vegyenek fel minket, vigyenek el Budapestre. Elkaptunk egyet, amelyik elvitt minket [Székes]Fehérvárra. Úgy gondoltuk, hogy eljutunk [Székes]Fehérvárig, onnan hazavonatozunk. Eljutottunk [Székes]Fehérvárra, rommá volt az egész bombázva, téglarakás volt a vasútállomás, minden. Mit lehet csinálni? Leültünk, és ott várunk a vasútállomás előtt a téglákon. Jön egy orosz csapat, sose felejttem el, a tiszt leállította őket, és mindegyik odajött, és adott egy darab kenyeret. Ott voltunk egy kupac kenyérrel, betettük a hátizsákba, mert mindent összeszedett az ember, még akkor is, ha nem tudta megenni. Gondolták, szerencsétlen magyar koldusok, még a csillag [lásd: sárga csillag] is ott volt a ruhánkon. Most mit csináljunk?

Nekiindultunk [Székes]Fehérvárnak, valahol a külterületen találtunk egy idős pasast, aki befogadott minket. Azt mondta, hogy a „Népszava” kihordója volt. A lényeg az, hogy valami lóhúst főzött kondérban egy vaskályhán. Valami levest ettem, aztán lefeküdtünk a földre, és aludtunk. Ő az ágyban, mi a földön. Reggel azt mondja, hogy micsoda disznóság, hogy befogadott két fiatal nőt, és egyik se feküdt oda hozzá. Nekem több nem kellett, pakoltam össze, hátizsák fel. Jössz, kérdeztem a társamat. Ő nem, ő fáradt. Attól kezdve egyedül voltam. Elindultam Pest felé. Dinnyés tíz kilométerre van [Székes]Fehérvártól, és jött egy vasutas, és azt mondja, hogy kisasszonykám, szaladjon, most jön be Dinnyésre egy vonat. Mit ad isten, tényleg bejött egy vonat. Kezdttem rosszul érezni magam, és fölszálltam egy nyitott platóra. Munkaszolgálatos fiúk húztak föl, akik jöttek haza. Apámat is ismerték. Azt mondták, hogy az apám meglógott, elkötötte a század lovát, kocsiját, pénztárát, iratait, mindent. Akkor már a Dunántúl körül volt zárva, kezdett összeomlani a német uralom. Apám végül Tasson kötött ki [Tass – nagyközség, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – A szerk.]. Ott befogadták, odaadta a lovat, a kocsit, és ott dolgozott. Apámra úgy emlékeztek, hogy nagyon szorgalmas volt. 1945 után odaküldött föltáplálni, és nagyon jóban lettünk családdal azzal a paraszt családdal, akik később kulákok lettek, mert szőlőjük volt, több szobás szép ház meg minden.

Ezek a munkaszolgálatos fiúk látták, hogy egyre jobban kornyadozom, átcipeltek olyan vagonba, amelyiknek volt oldala, aztán onnan is átvittek egy csukottba. Egész éjjel utaztunk, és hajnalban érkezünk meg a Ferencvárosi pályaudvarra, ahol azt mondták, hogy nem lehet kiszállni, egyrészt, mert kijárási tilalom van, másrészt, mert akkora bombatölcsérek vannak, hogy nem ajánlatos a sötétben elindulni. Megvártuk, amíg kivilágosodott. Életemben nem voltam azóta sem a Ferencvárosi pályaudvaron, hacsak nem mentem át rajta. Reggel nekiindultam, és elmentem a nyolcadik kerületi Koszorú utcába, mert az apámnak ott volt egy ismerőse, Franci bácsi, a cipész. Ismertem gyerekkoromtól, apámmal mentünk oda, ott foltoztatta a cipőjét. Volt egy fél sonkám is, amit a ruszlik adtak nekem, azt is cipeltem. A hátizsákomat otthagytam a Franci bácsinál, hogy majd apa érte jön. Lehetett az a hátizsák másfél kiló, de engem már az is húzott. Leraktam, és elmentem a kőbányai rabbihoz, aki engem nem ismert, de a két lányával együtt voltam deportálva. Olyan boldogok voltak, hogy hírt hallottak a két lányról. Az egyik már asszony volt, a fiatalabbik és szebbik, a Judit sajnos útközben hazafelé meghalt. Sokan meghaltak útközben. Egy tizenhat éves lány, aki mellettem feküdt, az is útközben meghalt. Annak is elmentem az anyjához, ő se érkezett vissza végül. Háború volt, olyan természetes volt, hogy annyian haltak meg. Az egész környezetem a lágerben meghalt. Nem is tudom, hogy én miből vagyok. Talán az, hogy a deportálás előtt végigdolgoztam a nyarat, gerendát cipeltem, téglát hordtam, nem szellemet idéztem. Jó erős gyerek voltam. A kőbányai rabbi megáldott, adtak még fél kiló grízt vagy rizst, fogalmam sincs. Onnan még legalább két-három kilométerre laktam. Nem volt jármű, semmi nem volt, baktattam a külvárosi mezőkön át. Hazaértem az utcánkba, ahol volt egy néhány méteres terület, amit sose használtak semmire, be volt növe fűvel. Azt a gazos részt kapálták, mert a ház lakói kitalálták, hogy beültetik, mert akkor mindent beültettek, mert éhínség volt. Megláttak, valamelyik felüvöltött, hogy jön a Juci. Mind rohantak. Apám, aki előbb hazajött, mint én, bent volt a börtgyárban. Nem nagyon beszélt oroszul, de mert vállalkozó szellem volt, elment a leitenánt [hadnagy] mellé tolmácsnak. Ő volt a gyárparancsnok, mikor az oroszok elfoglalták a gyárat. Soha sem tudtuk, hogy apám tud oroszul, talán az első világháborúban tanult valamennyit, amikor hadifogságban volt. Gyorsan berohantak apámért a gyárba, ő meg gyorsan hazajött. Már az utolsó erőmnél tartottam. Kérdezte, ennék-e valamit. Semmit sem, mondtam. A lakást kifosztották. Apám vett húsz pengőért

egy vaságyat, különben nem lett volna mibe feküdnöm. Éjjel olyan lázas voltam, hogy félrebeszéltem. Nagyon kornyadt állapotban voltam. Az apám akkor elment a lejténánthoz, mert kijárási tilalom volt éjjel, átment szólni, hogy majd később jön, és hoz orvost nekem. Mivel a bőraru az egy borzasztó nagy kincs volt, a dolgozók bőrben kapták a fizetésüket. Az apám is azt adott az orvosnak, és akkor a doki elhozta, ami vitaminja volt. Én meg körülbelül úgy néztem ki, mint egy vézna kisfiú. Az orvos adott mindenféle vitamint, és azt mondta apámnak, hogy valahogy próbáljon meg szerezni nekem C-vitamint. Akkor apám bement Pestre, és hozott egy almát, amit nyolcvan pengőért vett valahol. Apám nem volt nagyon tájékozott, különben megegette volna velem az almát, de úgy érezte, hogy akkor jár jól, ha minden nap kapok egy szeletet, és az almát elvágta négy részbe. Április volt, nem éppen almaszezon. Nem tudtam felkelni, lábra se tudtam állni. Apám minden reggel elment a bőrgyárba, és a szomszédasszonnyal főzetett, hogy tudjak mit enni.

Egy héttel a hazajövetelem előtt történt, hogy apám elment Nyíregyházára, mert akkor mindenki ment vidékre kajáért. Visszajöttek egy ottani gazdával, aki hozott egy hordó olajat meg lisztet. Annak az ócska háznak, ahol laktunk, olyan nagy udvari kapubejárata volt, mert nyilván valamikor bejártak a kocsik, hogy a gazda beállította a kocsiját a mi udvarunkra, a lovat meg elvitte valami istállóba, ő meg elment üzletet csinálni. De valahol elkaphatták a ruszki, mert nem jött vissza [lásd: málenkij robot]. Elég az hozzá hogy ott maradt nálunk az udvaron az olaj meg a liszt. Na most hát ennél nagyobb vagyona csak a Rotschildoknak volt. Volt egy dobkályhánk, apám csinált palacsintatésztát, sütötte nekem a palacsintát, én ültem az ágyon, és nyomtam be a palacsintát. Nagyon hamar összeszedtem magam, nem hiába volt az 1944-es nyári meló. A ház lakói jöttek sorban, hogy „Majli bácsi – mert úgy hívták – egy kis olajat, egy kis lisztet”. Apám egy borzasztó jólelkű ember volt, adott olajat is, lisztet is. Hoztak cserébe valamit, kinek mi volt éppen, de nem harácsolts rajta, mert hát tudta, hogy nincs, és hogy ott is van gyerek meg itt is, meg az a szerencsétlen tüdővész Misike, a szomszéd kisfiú haldoklott. Így éltünk a liszten meg az olajon. Az a pacák nem jött vissza. Akkor már én is kezdtem jól lenni, nagyon jó étvágyam lett. Eleinte hordtam a kis ruhákat, amik szegény Hollós Anniról maradtak ott, de lassan kihíztam. Ez a Hollós Anni egy kis törekeny nő volt. Együtt takarítottunk romot a háború alatt, és egyszer eljött hozzánk a Paulay Ede utcába. Hiába könyörgtünk neki, hogy ne menjen el este, amikor már kijárási tilalom van. Nekiindult, és soha többet nem láttuk aztán. Így maradtak rám a ruhái. Nem lettem kövér, csak megerősödtem. Amikor hat hét múlva újból eljött az orvos, nem ismert meg. Ez az Anni a Hollós Korvin Lajos író [1905–1971] első felesége volt.

1945-ben, az első szabad május elsején elmentünk apámmal a fölvonulásra. A közlekedés nem működött, ezért gyalog mentünk Kőbánya-Újhegyről. Én akartam menni, mert lelkes voltam, és ott akartam lenni az első szabad május elsején. Be is mentünk, majdnem a Hősök teréig, és iszonyú, több százezres tömeg volt. Mindenki borzasztó kíváncsi volt, hogy mit mond Rákosi [lásd: Rákosi Mátyás]. Sok hadifogoly volt, és rengeteg hozzátartozó. Én ott rosszul lettem, és föltettek egy mentőtáligára. Amikor magamhoz tértem, kérdezte a doktor, hogy miért jött el ilyen állapotban. Most mit mondjak, csak. Aztán jól végződött, mert valahogy ki tudtam kígyózni a tömegből, az apámmal meg volt beszélve, hogy a Rottenbiller utcában találkozunk, ott lesz a lovas kocsi, és kocsival haza tudunk menni valakikkel. Úgy is volt.

Apám második feleségnek, Annának az anyja Kerecsenden lakott [Kerecsend – nagyközség, Heves vm., 1941-ben 1800 lakos. – A szerk.]. Kerecsend Eger előtt van tizenhárom kilométerre, nagyon szép kis falu. Annának volt egy tízéves lánya, de apám nem fogadhatta örökbe, mert hát volt egy

apja, és csak később, amikor Anna elvált, 1949-ben, akkor vette apám feleségül. 1946-ban levittek Kerecsendre, és apám nem tudott hazahozni, mert nem volt tíz pengő a vasúti jegyre. A gyárban – akkor már gumigyár volt, nem bőrgyár – meg kellett várni a fizetést, mert nem volt annyi új pénz nyomtatva, hogy a gyár ki tudja fizetni a dolgozókat [1946. augusztus 1-jén a teljesen elértéktelenedett pengő helyett vezették be az új fizetőeszközt, a forintot – A szerk.]. És hát nagyon nagy értéke volt akkor a forintnak tényleg, tíz forint az pénz volt. Ez az asszony, akit apám odahozott, ugyanott dolgozott a gyárban, ahol apám. Az én apám nagyon szerette a nőket, többen próbálkoztak, de hát ő futott be a célba, és mivel anyám nem jött vissza, később feleségül vette.

Aztán elköltöztünk egy nagyon szép lakásba, egy társbérletbe apám ismerősével, az Ubullal. Fiatal srác volt, nem ez volt az igazi neve, László Lajos volt. A kis Kabos [Kabos László (1923–2004) – színész. – A szerk.] hozzá képest egy szépség volt. Az Ubul is ott dolgozott a gyárban. Ebbe a társbérletbe nősült az Ubul, elvette Hajnal Zsuzsit, aki velem volt deportálva, és akivel annak idején együtt jártunk hittanra. Akkor a Zsuzsi mamája már özvegy volt, és nagyon szerette volna, hogy az apám vegye őt feleségül, de hát az apám nem vette el. Amikor még élt a férje, volt egy üzletük. Szemfedeleket készítettek a keresztényeknek, és nagyon jól ment nekik, de a felszabadulás után az üzlet megszűnt, már csak abból éltek, ami volt. Később kivándoroltak, kimentek valamerre. Közben elkezdtek seftelni. Kölcsönadtak pénzt, amit kamatostól kaptak vissza, de hát infláció volt, és milliárdokban számoltak. Akkor jött a stabilizáció, és apám egy perc alatt tönkrement. Hát, sose volt ő egy igazi üzletember, úgyhogy azt a lakást nem bírták fönntartani, elköltöztünk onnan nem messzire. Ez sem volt egy rossz lakás, de nekem csak egy cselédszobám volt, egy konyháról nyíló ronda lyuk. Kezdtém magam otthon nem jól érezni az új feleség miatt, én azt akartam, hogy legyen egy birodalmam. Közben apám egy másik gyárban helyezkedett el, a gumigyárban. Azt hiszem, raktáros volt.

1945-ben volt egy sikertelen választás [Az 1945. novemberi nemzetgyűlési választások szavazatmegoszlása: Független Kisgazdapárt 57%, Szociáldemokrata Párt 17,4%, Magyar Kommunista Párt 17%, Nemzeti Paraszt Párt 6,8%, Polgári Demokrata Párt 1,7% – A szerk.], a kisgazdák győztek, de erős volt a baloldal, és őket támogatták az oroszok. Akkor nem úgy voltak itt az oroszok, hogy az ember éppen csak hallotta, hogy itt vannak, és néha látta őket, hanem tényleg itt voltak. Attól, hogy Budapest felszabadult, még nem lett vége a háborúnak, a háborúnak 1945. május kilencedikén lett vége. Mi, baloldaliak azt akartuk, hogy mi vegyük a kezünkbe a hatalmat. Többet nem mentem a szociáldemokratákhoz, a kommunistákhoz mentem. Én már a háború előtt is oda akartam menni, de akkor még illegális volt a kommunista párt, és ezek a kommunista fiatalok azt mondták, hogy iratkozzam be a szociáldemokrata pártba, mert féltettek, még túl fiatal voltam. A háború után a szociáldemokrata Harustyák mondta, hogy van ifjúsági mozgalmuk, de nem oda mentem. Ő nagyon demokratikus volt, mert megtűrte ott az ifjú kommunistákat is. Sok kerületben nem tűrték meg őket, merthogy bajt hoznak. A szociáldemokrata pártban öregek voltak, legalábbis nekem öregek, mert én fiatal voltam. A kommunista pártban utálták a németeket, fel akarták szabadítani az országot. Az volt a cél, hogy pokolba a németekkel, és föl kell szabadítani Magyarországot. A fasizmusellenesség volt a fő irány, amihez az ember szívvel-lélekkel tudott csatlakozni. Akkor már volt az MKP-nak [Magyar Kommunista Párt] ifjúsági szervezete, a MADISZ. Nagy élet volt ott, zene, tánc. Nem volt ott még akkor pártfegyelem. Nem lehetett az embereknek a második világháború után azt mondani, hogy ezt csinálod, azt csinálod, mert most lettek szabadok. Végül is sok ember szenvedett a második világháborútól, mindenki éhezett, mindenki

letoprongyosodott, jó, hát most ne beszéljünk a nyilasokról, mert a bombák rájuk is estek. Ami itt maradt, az romokban volt. A hidakat berobbantották a németek. El kellett kezdeni újjáépítkezni, és azt nem lehet letagadni, hogy ennek az újjáépítésnek a motorja a kommunista párt volt. De hát ez logikus, mert anyagot, támogatást, eszközt a kommunisták kaptak az oroszoktól. És akkor bizony nagyon-nagyon áldozatkészen, ezen a most kiröhögött kommunista szombaton feszít mentek az emberek újjáépíteni a gyárakat, a házakat, a mindenüket. Én például „falujáróba” mentem minden héten [lásd: falujárás]. Hol nyitott, hol csukott platós kocsival mentünk, mikor mit kaptunk, Uri községbe [Uri – 1941-ben 2400 főnyi lakossal rendelkező nagyközség volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben. – A szerk.], mert az volt a helyünk. Ott, amíg én az úttörőkkel bajlódtam, egy másik kijavított dolgokat, a harmadik összehívta a vezetőséget, hogy hát akkor most azért kezdjenek neki valaminek, a vetésnek, ahol lehet. Valahogy meg kellett indítani az életet. Akkor elkezdődött a földosztás is, de feketéztek is sokan, amit büntettek [lásd: feketézés, cserekereskedelem].

Elmentem a srácokkal vidékre, vonattetőn kajáért. Fölmásztunk, nagyon jó volt, csak én nem tudtam lemászni arról a rohadt magas tetőről. A fiúk ugye megkapaszkodtak, belökték magukat a vagonba, de én olyat nem tudtam. Valahogy engem is leszedtek. Visszafelé is úgy jöttünk, csak akkor már volt lépcső a kocsi végén. Hoztam is egy kacsát, olyan színes tollút. Persze döglötten hoztam, mert nálunk olyan nem volt, hogy levágtuk volna. A kacsát elcseréltem valamire, amire megalkudtam. Mindenki ezt csinálta. Amije volt, azt összekötötte batyuba, vitte és becserélte kajára, de én nem nagyon értettem ehhez, nem is csináltam többé.

A Nemzeti Színház színészei már teljes gőzzel játszottak. Akkor már Kőbánya belterületén laktunk, nem kint az Újhegyi úton. Olyan társaságom volt a mozgalomból, a MADISZ-ból, hogy naponta együtt voltunk. De nem is volt egy élmény otthon lenni. Ott lakott apám második felesége a nálamnál tíz évvel fiatalabb kislányával, és én inkább csavarogtam, mint ma is a fiatalok. Fogtuk magunkat, fel a 28-as villamosra, és percekben belül benn voltunk a Nemzeti Színháznál. Minden előadást megnéztünk. Csodálatos volt. Én még láttam Gobbi Hildát mint Szent Johannát [Gobbi Hildát (1913–1988) pályafutása leghosszabb szakasza a Nemzeti Színházhoz kötötte. – A szerk.]. Nagyon nagy kultúrélet volt. A mozik kinyitottak, jöttek a filmek, az amerikai zombiktól kezdve, minden jött korlátlanul. Voltak nagyon aranyos orosz filmek, mint a Maximka [Vlagyimir Braun és Grigorij Koltunov 1952-ben készült filmje. – A szerk.], és sok minden. Nem volt hét, hogy ne mentünk volna moziba vagy színházba.

A második világháború után borzasztó nehéz volt elhelyezkedni. Le voltak bombázva a gyárak, nem volt munkaalkalom. El lehetett menni téglát hordani például. Engem Hari [Harustyák] bácsi a szociáldemokrata párttól 1946-ban elhelyezett a Schuller-gyárba segédmunkásnak. A Schuller-gyár nagyon híres volt, ceruzát meg tollat gyártott. Ott valami keserves munkát kaptam. Oda kellett ülni az idősebb asszonyok közé, akik ezt a munkát, már nem tudom, mióta csinálták. A kézi gép alá tették a tollhegyet, kissé meghajlították, meghúzták, kilökték. Ez olyan, mint a gyapotföldeken a rabszolgamunka. Egyszerűen nem bírtam. Az idősebb asszonyok boldogan csinálták, mert ülőmunka volt, és volt egy fűtőtest abban a nagy teremben. Én azt mondtam, hogy ha ez sokáig tart, akkor beleőrülök.

Itt tapasztaltam, hogy mennyire élt az antiszemitizmus meg a rasszizmus még ekkor is. Hiába próbálták a felszínen kinevelni meg semmivé tenni, megmagyarázni. A Schuller-gyárban volt az MKP-nak ifjúsági szervezete, én is bent voltam a vezetőségben, és a fiatalokkal együtt csináltunk

egy üzemi mulatságot. Én elvittem apámat meg a nejét, Annust, és egész idő alatt senki nem kért föl. Pedig fiatal kis helyes lány voltam. Nagyon szégyelltem magam apámék előtt. Később visszahallottam, hogy valamelyik megkérdezte a másiktól, hogy te, miért nem kértétek fel a Jucikát. Erre azt mondta, nem képzeled, hogy egy zsidó lánnyal táncolok. Mondta ezt az ifjúsági szervezet helyettes vezetője. Annak ellenére, hogy a felszínen látszólag minden rendben volt, mégis élt bennük az előítélet. Ugyanez lett volna, ha cigány vagyok. Az ember úgy gondolta, hogy atyaisten, ilyen reménytelen ez a helyzet, és most derül ki, hogy tényleg az volt.

Amíg a Schuller-gyárban dolgoztam, megtanultam otthon gépírni, és 1947-ben bekerültem a rendőrséghez, a Belügybe. Hat évig voltam ott, 1953-ban szereltem le. Hát erről az ember nem sokat beszél. Megbízható rendes baloldali embereket kerestek, mert akkor még a rendőrség paritásos alapon volt. Ez azt jelentette, hogy ha felvettek egy kispapát, akkor az MKP is gyorsan fölvelt valakit, egy jó kádert. Azt hiszem, hogy az MKP, a kispapák és a szociáldemokraták egyforma számban voltak, és ez ilyen kizsákból volt.

Aztán volt a nyertes választás [lásd: kékcédulás választás], és jöttek Rákosiék. Én sose forogtam olyan magas körökben, hogy nagy idők nagy tanúja legyek, csak egy kisember voltam. A rendőrségnél mindent csináltam, amire szükség volt. Gépírónak vettek fel, arra volt szükség. Nagyon örültem, amikor bevettek oda. Először az útlevelesztályra kerültem, meleg, fűtött, szép normális helyre, normális emberek közé. A varrás feledésbe ment, soha többet nem óhajtottam csinálni. Nincs kézügyességem. Leérettségiztem a dolgozók iskolájában, a Reáltanoda utcai gimnáziumban. A nevét nem tudom [Eötvös József gimnázium. – A szerk.]. Nem tudom pontosan, mikor volt, valamikor az 1950-es években. Később sok mindent tanultam még, van középfokú munkaügyi vizsgám, vizsgáztam könyvelésből meg sok egyébből. Az 1980-as években elkerültem a Villányi út 11-be, az életem egyik legcsodálatosabb élménye volt. Az tulajdonképpen a pártnak [Magyar Szocialista Munkáspárt] egy oktatási és művelődési központja volt. Mindenféle vezetőképző tanfolyam, irodalom-, esztétika- stb. kurzusok voltak. Rengeteget kaptam ezekről, főleg a tudás akarását, az érdeklődést a kultúra iránt [Valószínűleg a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemre járt. – A szerk.].

Volt egy nagyon mocskos dolog, amit nagyon megsínylett az egész magyar baloldali munkásmozgalom. Már én se szívesen emlékszem rá. Ez a bizonyos tagrevízió. Igazság szerint arra mehetett volna ki a dolog, hogy kiszűrje azokat, akik, ki tudja, milyen múlttal, becsúsztak a párt védernyője alá. De ebből végül nem ez lett. Mindig így távolodnak el a dolgok az eredeti céljuktól. Végül az egész átcsapott ilyen undorító boszorkányüldözésbe, és mindenki halálosan rettegett, hogy kizárják a pártból, és akkor mi lesz vele. Mert akkor már a kommunista párt volt hatalmon, és egzisztenciális ügy is lett, hogy valakit kizártak vagy nem zártak [Az MDP Politikai Bizottsága 1948 szeptemberében hozott határozatot a párttagság felülvizsgálatáról, és 1949 márciusáig tagzárlatot rendelt el, amelyet aztán júniusig meghosszabbítottak. – A szerk.]. Tulajdonképpen úgy kezdődött, hogy a Marosánék beadták a derekukat, és egyesült a két párt, a szociáldemokrata párt beleolvadt a kommunista pártba [lásd: Magyarországi Szociáldemokrata Párt]. Azt még a Marosán csinálta [lásd: Marosán György]. Akkor valami olyasmi lett ebből, hogy a szociáldemokratákat akarták kiszűrni [lásd: Magyar Dolgozók Pártja]. Tudom, hogy nagy megrázkódtatások, tönkretett emberek, ronda dolog volt. Hogy kinek a fejében született meg, és milyen alapon csinálták? Voltak, akik társadalmi munkában jártak beszélgetni a párttagokhoz. Az ő megítélésük alapján történtek a kizárások. Mihozzánk is járt fel egy nő, akit egyébként ismertem. Egy abszolút kispolgári nő volt,

aki az apámnak baloldali tudatosságban a fenekéig sem ért. Na most apámnak ezt az 1945-ös idejét, amikor egy kicsit megpróbált jobban élni, nyilván felróhatták. Pedig az apám 1944. március tizenkilencedikéig előfizette a „Népszavá”-t, és tagja volt a szociáldemokrata pártnak. Ez nem érdekelte ezeket. Nekik voltak szempontjaik, én azokat nem ismertem. Mindenki rettegett tőlük. Rákosiék alatt nem lehetett kinyitni a száját. Egyébként én egy olyan testületben voltam, ahol fegyelem volt. Nemigen lehetett visszafózni. Akkor az apám elvesztette az állását a gumigyárban, ahol raktáros volt. Aztán valaki segített, elhelyezkedett a Börtextnél, és nyugdíjazásáig ott dolgozott.

Akkor már nem laktam otthon, mert mondták, és én is éreztem, hogy jobb lenne eljönni hazulról. Az egyik kollégám megnősült, és a Benczúr utca 47-ben, a Belügy épületében lett egy hely. Ez egy nagyon elegáns panzió volt. Eredetileg ez volt a Liget szanatórium, abból lett egy nívós nyugdíjasház. Ott halt meg Ady Endre meg Kosztolányi. Aztán a ház a Belügyé lett, és ott volt hat évig, 1953-ig egy padlásszobám. Fönt laktam a francban, de volt egy félkör ablakom, gyönyörű kilátással. Az volt az egyetlen előnye a lakásnak, hogy volt benne fali mosdó, és még egy villanymelegítőm is volt. Közös vécé és közös konyha volt a folyosó végén. A konyha, a két gáztűzhellyel valamikor arra szolgált, hogy a nővér ott melegítette meg a tejecskét, vagy mit tudom én, mit. Nem valami bazi nagy konyha, ahol valaki odaállhatott volna gyúrni és tésztát sütni. Egész Budapesten már csak a mi házukban volt pénzbedobós gázautomata. Engem nem nagyon érintett a dolog, mert dolgoztam. Néha főztem, és akkor bedobtam a pénzt, azok az asszonyok pedig, akik otthon voltak, ököljoggal vívták a maguk harcát a konyháért, de én ebbe nem folytam bele. Főbérő voltam egy padlásszobában. Egyszer majdnem szénmonoxid áldozata lettem. Borzasztóan fáztam, mert szarul fűtöttek, nem is jött föl a meleg. Kiküldtek valami szerelőket, akik kitörték a falat, beállítottak egy kályhát, és kivezették a csövet a szabadba, csak úgy. Úgy látszott, hogy jól szuperált. Aztán egyszer vártam a fiút, akivel jártam, és addig ledőltem. Arra ébredtem, hogy veri az ajtót, és akkor valahogy föltámolyogtam. Ő tudta, hogy baj lehet, és amikor kinyitottam az ajtót, rögtön kilökött a szabadba. Ez a fiú is a rendőrségen dolgozott. Úgy volt, hogy összeházasodunk, vagy négy évig tartott ez a dolog, mire rájöttünk, hogy mégse. Később még budapesti parancsnok is volt. Onnan ment nyugdíjba, a főkapitányságról.

1947-ben elvitt egy ismerősöm a Keleti pályaudvar melletti Fehér Ökör étterembe. Én nem ismertem ezeket a helyeket. Akkor már bent voltam a rendőrségen. Ittunk, és én nem voltam hozzászokva az italhoz. Otthon nem volt, az hétszentség, mert az apám azért is balhézott, hogy anyám egyszer vett egy fél liter bort húsvétra. Attól, hogy a gójok vesznek, neked még nem kellett volna, mondta az anyámnak. Az a fél liter is megsavanyodott, annyira nem volt nálunk ismerős az ivászat. Én sem gyakoroltam. Ott az étteremben egy kicsit a fejembe szállt a bor, és egyszer csak megjelent az asztalunknál a rendőrségi őrző. Akkor én nagy büszkén kivágtam a belügyi igazolványomat. Mondták, hogy elvtársnő, ez tiltott hely, de nevettek rajtam. Voltak tiltott helyek, például ahová kurvák jártak meg stricik. Nem politikai szempontból tiltották meg. Ezeknek a helyeknek volt is egy listája. Nem a közönségnek, csak a katonatiszteknek, a rendőröknek, a közalkalmazottaknak voltak tiltva. De ha én láttam egy nőt, nem tudtam, hogy az prostituált, nekem nem voltak ilyen tapasztalataim. Nem úgy voltam, mint a mai lányok, akik már tizenöt éves korukban tudják, hogy hány a kettő, és mi a trendi. Kőbányaiként én majdnem vidéki lány voltam. Reggel bejöttem, este hazamentem oda a fenébe. Miután a fiatalságom valahova a ködbe vészett, a felszabadulásig ez így volt.

1951-ben Miklóstra magyarosítottam a Mailendert.

1953-ban volt egy nagy racionalizálás. Hát a racionalizálás azt jelenti, hogy ésszerűsítene, magyarul többnyire kirúgnak embereket [1953-ban nagy létszámcsökkentést hajtottak végre a közsférában, amit a munka ésszerűsítésével (racionalizálás) indokoltak. – A szerk.]. Előtte már voltak olyanok, mint a sztálini orvos perek [lásd: orvosper]. Odajött hozzám a pártbizalmim [Pártbizalmi – a pártalapszervezet legalacsonyabb rangú vezetője, aki az alapszervezet adminisztratív ügyeit intézte, a tagdíjat szedte, és hangulatjelentéseket továbbított a párthierarchia következő szintjére. – A szerk.], egy óráig ült a nyakamon, és mindenáron szeretne volna belőlem kivenni, hogy hol élnek az én külföldi rokonaim. Sajnálattal közöltem vele, hogy nekem olyan nincs. Kérdezte, hogy jártam-e külföldön. Mondtam, jártam a saját lábamon, de jobb, ha maga oda nem megy. Hát ilyenek voltak. Egy ilyen helyen nem úgy megy, hogy behívják az embert, elbeszélgetnek, és azt mondják, hogy mondjon föl. Akkor az úgy volt, hogy jöttek a személyzetiről [a személyzeti osztályról], lehívták az embert, de a mocskosság nem az volt, hanem már a holmijáért sem engedték vissza. Ők hozták le a személyes dolgaimat, vagy följöttek velem, hogy az asztalomban van egy tollam vagy egy mit tudom én, mi, és már mentem is be a személyzetire, és már le is szereltek. Kérdezték, hogy milyen munkahelyet akarok. Mondtam, helyezzenek el egy minisztériumban. Hogy képelem, mondták, ahhoz ilyen meg olyan képesítés kell. Akkor már nagy pofám volt, mert megtudtam, hogy el kell hogy helyezzenek. Na mondom, ide hallgasson, maguk azt mondták, hogy ha tudom a marxizmust-leninizmust, akkor már mindent tudok. Hát ha mindent tudok, akkor ott is tudok mindent. Csak azt nem tudtam, hogy ezekre a helyekre a fejeseket vagy a haverokat teszik.

Végül aztán elhelyeztek tűzrendészeti előadónak a MÉH-nél [Melléktermék- és Hulladékhasznosítási Tröszt]. Semmi sem értettem hozzá. Vidéki telepekre kellett mennem ellenőrizni a MÉH Trösztből. Azt mondták, hogy ezerhusz forinttal vesznek fel, s mikor kifizették a munkabéremet, akkor kilencszázhusz forint lett. Nagyon sok volt akkor az a száz forint, de a pofámba röhögtek. Na, gondoltam, jöttök ti még az én utcámba. Írtam egy jelentést, ahol piszkosul lehúztam a keresztvizet, hogy mennek a dolgok a vidéki telepeken. Egy ebédlőben tartották a különböző szakmai gyűléseket. A vezérigazgató doktor Soós György, aki később Budapest főkapitánya lett, felolvasta a jelentésemet, és azt mondta, hogy ez az a jelentés, amit maguknak már hat éve meg kellett volna írni. Akkor nimbuszom lett, hogy két perc múlva már a személyzeti osztályon voltam előadó. Tőlem függött, hogy valakit fölvegyenek vagy ne vegyenek, elbocsássanak vagy ne bocsássanak el. A személyzeti előadónak egy kádervéleményezési jogköre van. Hát mit csináljon az ember a személyzetin? Megpróbál igazságos lenni [lásd: „személyzetis”].

Mire így felvergődtem, jött 1956 [lásd: 1956-os forradalom]. Jaj! Ha életemben a vészkorszakon kívül volt idő, amire még visszagondolni is undorodom, akkor az ez volt. Halálosan rosszul vagyok ettől a sok mai melldöngetős gazembertől. Úgy kezdődött, hogy már mindenütt lehetett hallani, hogy mozgolódások vannak, de azt nem, hogy milyen irányba, balról vagy jobbról. Egyszer elvittek a Petőfi Körbe, az nagyon érdekes volt [Petőfi Kör – baloldali ifjúsági értelmiségi vitafórum, melynek jelentős szerepe volt az 1956-os forradalom szellemi előkészítésében. 1955-ben a DISZ keretén belül alakult meg, majd 1956 tavaszától a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék fórumává vált. – A szerk.]. Ott voltunk délután hattól, másnap hajnalig, és a Zelk Zoltántól kezdve, a kor nagyjai, írók, költők mind felszólaltak, például Vas Zoltán [Zelk Zoltán (1906–1981) – költő, író. 1928-tól publikált a Nyugatban is. 1956 után börtönbüntetésre ítélték. – A szerk.]. Csak tátottuk a szánkat. A csilláron

is lógtak az emberek, de mi ott voltunk az első sorban, mert korán mentünk, hogy halljunk is valamit. Mindenki elmondta, hogy mennyi sérelme van, beszéltek a hajnali ajtócsöngetésekről, akkor már mindent lehetett mondani [„Csengő-frásznak” hívták a hajnali csöngetéstől való félelmet: az ÁVH általában hajnalban tartóztatta le áldozatait, amikor felébredve a legvédtelenebbek voltak. – A szerk.]. Pár napra rá az egyetemisták felvonultak, gondoltuk, megnézzük őket, és beálltunk mi is a sorba. Vidámkodás volt, fiatalok voltunk és viccelődtünk. Mikor átmentünk a Bem szoborhoz, ott már beszéltek, de én nem értettem belőle semmit, mert nem voltam elég közel. Onnan a menet elment az Országházig, a Kossuth térre, s akkor már elkezdtek gyűjtogatni újságokat meg mindent, és kiabáltak, hogy a Nagy Imre jöjjön ki. Akkor azt mondtam, ebből elég, hazamegyek a Benczúr utcába. Fölszálltam a kisföldalattira, és amikor leszálltam a Hősök terénél, megláttam azokat a tüzeket és azt az őrvongó tömeget a Dózsa György úton. Atya jó isten, mi van itt! A Sztálin szobor körül őrvongott a csőcselék, törtek-zúztak mindent. Félelmetes, borzalmas volt. Hazamentem a negyedik emeletre, és akkor még nem tudtam, hogy mindössze egy bögre grízem meg egy bögre zsírom van. Én nem otthon kosztoltam, hanem bent, a munkahelyemen. Egy kis villanyrezsóm volt, olyan kinti spirállal, ma már olyat nem is csinálnak. Másnap nem lehetett lemenni az utcára. A rádió most nem azt üvöltözte, mint negyvennégyben, hogy Beregfy jöjjön fel [1944. október 15-éről, a (rádióban elhangzott) Horthy-proklamáció napjáról van szó: délután a rádió a Honvéd Vezérkar főnökének nevében már azt közölte, hogy a kormányzói proklamáció nem jelent fegyverletételt, a harcot folytatni kell. Később pedig rendszeresen megszakította a műsor gyanánt / helyett sugárzott zenét Szálasi Ferenc Beregfy Károly vezérezredesnek küldött „hadparancsa”, hogy jöjjön Budapestre. – A szerk.], hanem hogy ezek jöjjenek ide, azok menjenek oda, meg a hős forradalmárok. Az ember lement a fűszereshez, jött egy eltévedt puskagolyó, és már csak volt. Nem tudtam, mit csináljak. A nagy becsületesség eltartott vagy két napig, aztán jöttek a lincselések. A hősök lincseltek, lelőtték ezeket a nyomorult kis katonákat, akik oda voltak vezényelve a pártházhoz, akik ott voltak őrségben, és kimentek fehér zászlóval [lásd: Köztársaság tér, 1956]. Felvágták az Asztalos ezredes mellét, úgy elevenen. Embereket akasztottak fel a Körúton a fára, fejjel lefelé. Ezt mindig elfelejtik elmondani. Nekem ez volt 1956.

Valahogy bementem a MÉH Vállalathoz a Sallai Imre utcába [ma: Tátra utca]. Bent voltam az igazgató szobájában, és bejött egy ilyen mocskos tróger kokárdával, és letépdeste a „Kiváló Vállalat” meg a munkaversenyben [lásd: élmunkások] elért eredményekről szóló emléklapokat, okleveleket. Hiába mondta az igazgató, hogy ez nem az övé, hanem a vállalat kapta. Nem érdekel, válaszolta, nincs többé elvtárs, megszűntek az elvtársak. Összehívták a munkástanács gyűlését, és a személyzeti osztályvezető, az én drága kolléganőm elment a munkástanácsba. Engem is hívtak, a hangszóró üvöltözte, hogy Miklós Júliát kéri a munkástanácsba. Én meg kinyitottam a szekrényünket, elkezdtem kiszedni a dolgokat, és húzkodtam le a vécén. Nem is értem, hogy nem dugult el a vécé. Amit tudtam, kidobtam. Nem volt semmi különös a káderlapon [lásd: „személyzetis”], legfeljebb olyan, hogy gyenge munkaerő, vagy más munkára kéne tenni. Nem voltak olyan vészjósló dolgok. De én kidobtam. Már az is bűn volt, hogy valaki személyzeti előadó. Mert aki lopott, és úgy érezte, hogy föl van tüntetve a lapján, annak halálos ellensége volt a személyzeti előadó. Utána volt annyi eszem, hogy nem haza mentem, hanem apámékhoz, Kőbányára. Ők már idegesek voltak, hogy mi van velem. Elmentünk a Dreher pincéjébe [Dreher – akkor Kőbányai Sörgyár]. Hát az egy labirintus, több kilométer. Vittünk pokrócot, és befészkeltek magunkat a pincébe. Aki nem akarta, hogy lelőjék, az mind ott bújt el. Közben a stricik, ezek a

nagy forradalmárok, feltörték a raktárakat. Osztogatták a gyár csokoládéját, a munkaruhákat, a prémmel bélelt mellényeket. A nagy forradalmároknak az első dolguk volt megtömni a zsebüket.

Jött 1956. november negyedike, amikor végre bejöttek az oroszok, és jól seggbe lötték ezeket. Apámék házának egyik falát is kivitte egy tank, de megcsináltatták. Mindent kaptak a gyártól, ahol az apám, a felesége és később a lánya és annak a férje is dolgoztak. Szóval följöttünk a pincéből, és akkor azért is nagyon megutáltam a mostohaanyámat, mert összeborult a szomszédasszonnyal, és azt mondta, minket, magyarokat mindig minden sújt. Belövés volt a házukon, de többet kaptak érte, mint amennyi káruk volt. Nem voltak szecessziós bútoraik sem, semmi érték. Mondtam apámnak, hogy hazamegyek. Apám is érezte, hogy nem jók itt a dolgok a neje miatt, aki akkor már úgy viselkedett velem, mintha mindenről én tehetnék, és mert apámnak büntudata volt, azt mondta, hogy ha valami baj van, gyere vissza. Nekivágtam. A személyimben áthúztam, hogy személyzeti előadó vagyok. Nagy marhaság volt, mert úgylátzott. Inkább el kellett volna dugni a személyi igazolványomat. Úgysem ismert ott senki. De az emberben van egy ilyen ösztön, hogy az igazolvány kötelező. Hazamentem, kinyitottam az én jó kis meleg szobámat, és azt mondtam, hogy én innen el nem megyek, a fene egye a családomat ott, ahol vannak. Minek legyenek én az ötödik kerék? Kell nekem, hogy elsirassák Magyarországot? Nehogy végül kiderüljön, erről is a zsidók tehetnek, már megjelentek plakátok „Icig, most nem viszünk Auschwitzig” felirattal.

Közben kiderült, hogy kerestek a Forradalmi Bizottságtól [1956-ban a legkülönbözőbb helyeken és szinteken alakultak ún. forradalmi bizottságok. Volt megyei, városi, községi Forradalmi Bizottság, volt Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága, Budai Egyetemi Forradalmi Bizottság, alakultak egyes munkahelyeken forradalmi bizottságok stb. A konkrét esetben nem lehet tudni, hogy melyikről van szó. – A szerk.]. Az öreg szomszédasszonyom mondta, hogy téged két jóképű fiatalember keresett. Az egyik a kollégám volt, Gyuri, egy zsidó ember, aki egy házban lakott egy ilyen ganéval, de jóban lettek, mert a Gyurinak fogalma nem volt a politikáról. Nem messze laktak a munkahelyemtől, és ez a Gyuri kitalálta, hogy milyen jó lenne, hogyha összehozna minket, mert akkor a barátja elvinne a Forradalmi Bizottsághoz. Semmi bajom nem történne ott, csak meg akarnak tudni tőlem egypár nevet. Szerencsére nem találtak meg.

Visszamentem a régi munkahelyemre, de akkor már nem a személyzetire, hanem átmentem gazdasági vonalra. Visszaállt a rend, megalakult az új kormány [a Kádár-kormány; lásd: Kádár János; Kádár-korszak], és ment tovább az élet.

Idetartozik még egy nagy szemétség, ami megint csak velem eshetett meg. Volt nekem egy barátnőm, akivel szomszédok voltunk a Benczúr utcai nyomorult padlástérben. Ő bekerült a Gazdasági Hivatalba, és kapott egy lakást. Annyira sajnált engem, hogy nekem is szerzett egy lakást a Rottenbiller utcában. A lakás kicsi volt, a fürdőszobája egy leválasztott sarok, benne egy kisméretű fürdőkád meg egy falimosdó, szóval egy ilyen kínban leválasztott lakás. Beköltöztem, ott voltam pár hónapig. De egy ócska szemét, részeges szarházi feljelentett, hogy én kaptam azt a lakást, és kilakoltattak a Rottenbiller utcából, vissza a padlásszobába. Ez egy ilyen szemét volt, aki képes egy másik embert az utcára tenni, és beköltözött gyerekestől, feleségestől abba a Rottenbiller utcai lakásba, ami huszonöt négyzetméter lehetett. De én is kiszúrtam vele, mert vissza szoktam adni a dolgokat. Egyszer följött a Benczúr utcába tök részegen, és úgy gurult le a lépcsőn, hogy kiszórta az okmányait. Én meg borítékba tettem, és ajánlottan feladtam a Belügy címére. Leírtam, hogy támadólag följött az én lakásomba, ahol egyedül élek, szétszórta az

igazolványait, alig bírtam eltávolítani. Ahogy visszahallottam, megkapta a magáét, fegyelmet kapott, de én maradtam a padlásszobában.

Ezt a mostani, Szemere utcai lakást hozta nekem 1956. 1957 márciusában valaki szólt nekem, hogy a Galambosék, akik itt laktak előttem, szeretnének kimenni Angliába a fiuk után, mert az meg oda disszidált a felségével [lásd: disszidálás]. Akkor még nem úgy volt, hogy mindenkinek lehetett útlevele, amivel felkerekedik, és elmegy valahová [lásd: utazás külföldre 1945 után]. A Galambosék engem kértek meg, hogy tudnék-e én segíteni. Tudok – mondtam nekik, és nyakamba vettem az ügyet, hogy most vagy soha. Volt a Belügyben ismerősöm, elmentem és megbeszéltem, hogy kiadják nekik a kivándorló útlevelet. Tulajdonképpen megadták volna úgyis a lakásért. Ezek dúsgazdagok voltak. A Galambos apuka a Zsolnay Vilmosnak volt a társa, így a saját elmondása szerint a felszabadulás előtt háromszor annyit keresett, mint egy miniszter, mert volt nekik egy szerződésük a Zsolnay Vilmosmal, hogy minden termékből három százalék az övé [Zsolnay Vilmos (1828–1900) – az Európa hírűvé vált pécsi Zsolnay Porcelánmanufaktúra Rt. megteremtője – A szerk.]. Amikor a Zsolnay-gyárat államosították [lásd: államosítás Magyarországon], akkor Pécsen nyitott egy üveg- és porcelán-nagykereskedést, mivel a gyárból kapta továbbra is az árut, de aztán azt az üzletet is államosították. Innen, a MÉH-től ment le valaki államosítani hozzá. Aztán a sors iróniája, hogy a Galambos apuka a MÉH-nél lett telepvezető. Különösebb kapcsolat nem volt közöttünk, korábban nemigen beszéltünk egymással. Először azt hitték, hogy hülyét akarok belőlük csinálni. Miért higgyenek nekem? Ki vagyok én? Mondtam, hogy ez így nem megy, győződjenek meg róla, hogy komolyan beszélek. És akkor behívták őket, és megmondták nekik, hogy egy héten belül megvan az útlevél, de le kell bonyolítani a cserét. Minden további nélkül le is bonyolódott. Előtte nem is láttam ezt a lakást. Nekem elég volt, hogy fürdőszoba van benne. Nekem lakáshoz kellett jutnom. A Benczúr utcai lakást visszaadtam a Belügynek. Egy egyszobás főbérletet elcseréltem egy másik egyszobás főbérletre. Mert hát az is egy szoba, ez is egy szoba. Csakhogy az előző lakás akkora volt, mint itt az előszoba. Ez volt az én nagy bulim. Korábban még kaptam bútort az elhagyott javakból [lásd: Elhagyott Javak Kormánybiztossága]. Egy kollégám intézte el, és ma is ebben a lakásban élek.

1957-ben voltak ilyen lakásfoglalók, akik ha megszimatozták, hogy valahol disszidáltak, és üres a lakás, akkor föltörték, és betelepедtek. Nem érdekelte őket, hogy kiutalták valakinek. Bármilyen erős volt a Belügy vagy akármilyen hatóság, az isten se tudta kivenni őket. Ezért kértem egy kocsit, és ideköltöztem tíz nappal a Galambosék elmenetele előtt. Ezek a Galambosék mi mindent vittek el innen! Úgy hívják azokat a ládákat, amiket kivándorláskor visznek, hogy lift. A Galambosék negyven liftet vittek ki magukkal. Háznál vámoztak, ami már ugye eleve a vámosoknak nem kis pénz. A Galambos apuka minden nap bement a Nemzeti Bankba, és a vastag aranykarkötőjéből levágtak annyit, amennyit aznap kellett fizetnie. Na most itt olyan hanta volt: a képeket négyszáz forintba értékelték. Zusammen. Volt itt minden, szobor, műtárgy. Volt egy szögletes óra, aminek bele lehetett látni a szerkezetébe, és rá volt írva, hogy ezernyolcszáz. Itt hagytak nekem egy csillárt meg nyolcvan üveg befőttes. Odaajándékoztam valakinek, hogy egye meg belőle, amit tud, mert már szárazak voltak, és dobja el az üveget. Ők meg szardíniát bontottak, ami 1956 után nagy dolog volt. Egyébként nagyon aranyosan fogadtak. A Galambosék egy zsidó család volt, és van nekem a Salomban [a Bálint Ház klubjában – A szerk.] egy kis társnőm, akivel együtt utazgattam, voltunk Afrikában is. Neki van egy férfiismerőse, aki nem zsidó, Angliában élt negyven évig, de most visszatelepedett Magyarországra, és ő ismerte a Galambosékat. Úgyhogy amikor kiment

legközelebb Angliába, átadta nekik az üdvözetemet. Még vissza is látogattak egyszer Magyarországra, és a Galambosné megkeresett engem.

Apámék 1956 után elég jól éltek. Én már nem emlékszem hogyan, de végül helyreállt köztünk a harmónia. Először nagyon összevesztünk, mert volt egy ócska vacak, sérült szekrényem náluk, amit el akartam hozni ide, a Szemere utcai lakásba. És elhoztam még valami kisasztalt is. Ott maradt az a nagyon szép cseresznyefa szobabútor, amit az én apám állítólag nekem csináltatott 1945-ben, amikor futott még a szekér.

1971-ben osztályvezető lettem a MÉH Vállalatnál, ilyen piackutatási részlegen. Kőbányán volt az irodánk. Tizennyolc beosztottam volt, nyolc gépkocsivezető, a többiek piackutatók. A gépkocsivezetők járták az üzleteket, és készpénzért vásárolták fel a bálázott papírt. Készpénzzel dolgoztak, kevesen voltak, de stabil emberek, értelmesebbek. Számolni kellett tudniuk, annak problémamentesnek kellett lenni. Az egész idő alatt nem volt egyetlenegy olyan, hogy az én valamelyik gépkocsivezetőmet megszondázták volna, és probléma adódott belőle. A piackutatók nők voltak, ők mentek az üzemekhez megszerezni a vasat, a fémet, a papírt, mindent, újrahasznosítási célra. A gyáraktól vagonkéntben vásároltunk. A rendszerváltásnál az egész szétszakadt, mindenki vitt, amit ért. Szerencsére én már nyugdíjban voltam, különben nem tudom, mi lett volna velem. Volt ott autójavító is, mert úgy negyven teherautónk lehetett, voltak bálázógépek, emelőtargoncák. Hatalmas vagyonnak kelt lába, így keletkeztek az első milliók. Hála istennek, már nem voltam ott.

A MÉH Vállalat szakemberei, majd mindegyik, zsidók voltak az 1950-es években. Ugyanis valamikor ők voltak az ócskások, a vaskereskedők, akik ezzel foglalkoztak. Például a kereskedelmi osztályon olyan valaki volt vezetőhelyettes, aki régen vagonokat vett meg. Hát így volt ócskavasas. Nem gyalog járt, hogy ócskavasat veszek, hanem egy hatalmas cége volt. Ezeknek a kisujjukban volt a szakma. Például a Góródi bácsi kagylószakértő volt, mert valamikor a gombokat abból csinálták. Nem kagylót gyűjtött, hanem felvásárolta, és értett hozzá, hogy miből lehet gombot gyártani. Vagy a papírhasznosítás. Ezek mind már idősebb zsidók voltak, és szép lassan kihaltak. Elmentek nyugdíjba. Közben átformálódott az egész gazdasági szerkezet, ezek az emberek letűntek, és más utakon zajlott az élet. Már az üzemektől vásároltunk fel mindenfélét, és ahhoz már nemigen kellettek zsidó szakemberek.

1957-ben férjhez mentem Deme Miklóshoz. Nem volt zsidó, annyira nem, hogy a ciszterekhez [a cisztercita rend által fenntartott iskolába – A szerk.] járt. Ez egy olyan család volt, ahol az édesapja, akitől elvált az anyja, egy illegális kommunista volt [az 1930-ban betiltott Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja – A szerk.], és a Vízműveknél volt párttitkár. Az anyja viszont hozzám ment egy volt csendőrhöz, akit megtanultam tisztelni, mert amikor elváltunk, egyedül ő köszönt el tőlem, s azt mondta, hogy Júlia, nagyon sajnáljuk, hogy ez történt. Addig voltunk nyugodtak, amíg maguk együtt voltak, mert tudtuk, hogy amíg maga a fiunk mellett van, addig nem lesz baj.

A volt férjem három évet az orvosi egyetemre járt. Egyszer már megnősült, a felesége egy tiszt főorvosnak volt a lánya, aztán elváltak a különböző nőügyei miatt. Én erről az életéről annyit tudok, amennyit elmondott. A harmadik év után annyi utóvizsgálója volt már, hogy nem vették vissza az egyetemre. Ez is nőügyek miatt volt, de hát az első feleség mellett továbbra is úgy volt, hogy a tiszt főorvosék fedezik az ő egyetemi tanulását, és akkor lesz majd egy orvos vejük. De aztán

elvált, és én úgy találkoztam vele, mint az igazgató gépkocsivezetőjével. A korábbi életéről nem tudtam semmit. Öt évvel fiatalabb volt nálam, de nem ez volt a hiba. Olyan másfél éves udvarlás után mondta, hogy esküdjünk meg. Én nem lelkesedtem a dologért, mert voltak komolyabb udvarlóim, de azok se voltak olyanok, hogy én okvetlen hozzájuk akartam volna menni. Végül beleegyeztem, hát jó, esküdjünk meg. Az ötödik kerületi tanácsházán esküdtünk minden ceremónia nélkül. Meghívtuk a legbelsőbb köröket, és ha a barátnőm nem hoz egy virágcsokrot, még az sincs. Utána nálam volt egy kis bensőséges vacsora.

Éltük az életünket, aztán ő elhelyezkedett a Kamionnál [Hungarocamion – 1966-ban alapított állami tulajdonú nemzetközi közúti fuvarozást végző vállalat. – A szerk.]. Na itt már jöttek a bajok. Anyagilag helyrerázódtunk egy kicsit, nem egészen az ő jóvoltából, de azért berendezkedtünk, és lehetett normálisan élni. Olyan tíz évig voltunk együtt. Sokat jártunk moziba, színházba, nem volt rossz életünk. A hiba az volt, hogy időnként elfelejtette, hogy van egy felesége. Én ezekről a nőügyeiről nem tudtam. Végül lett neki valami kedves barátnője. Egy egész ócska. A nőnek az volt az elképzelése, hogy a férjem el fogja őt venni feleségül. Elkezdett zaklatni engem, és akkor borultak a dolgok. Éjjel-nappal telefonált, az örületbe kergetett. A csúcs az volt, amikor betelefonált a munkahelyemre, és azt mondta a kolléganőmnek, aki felvette a telefont, hogy bár dögöltem volna meg Auschwitzban. Azt mondtam, hogy eddig, és ne tovább. A férjem nem nagyon akart elválni. A lakás mindig az én nevemen volt, de mint kiderült, ez annyi, mint a semmi. Mert amikor elmentem az ügyvédhez, közölte velem, hogy amikor megesküdtünk, bérletársak lettünk. Na itt megtanultam a btk-t. A férjem ugyanis elkövetett egy nagy marhaságot. Amikor megtudta, hogy beadtam a válópert, nekem jött. És nekem, ha bajban vagyok, akkor valahogy előjönnek az erőtartálékaim. Fogtam magam, elmentem a rendőrségre, a főkapitányságra, vetettem egy láttelepet, elmondtam, hogy mi történt, és elvittem az ügyvédnek. Akkor már azzal vonultunk fel a bíróságra, hogy három héten belül ki kell költöznie a lakásból. Nekem még annyi eszem is volt, hogy elmentem a Kamionhoz, és elmondtam a dolgokat. Iszonyú lelkiállapotban voltam. Nagyon rendesek voltak, a párttitkár az ajtóban várta őt, és azt mondta, Miklós, látod, mi van a kezemben. Azt mondja, látom, az útlevelem. Ha ezt még egyszer akarod látni, így a párttitkár, akkor még a mai napon kiköltözől a feleséged lakásából. És aznap elment, hónapokba tellett, amíg talpra álltam.

Apám elment nyugdíjba, nem tudom pontosan, mikor, és sajnos tüdőrákja lett. 1971-ben meghalt. Akkor kerültek elő a szekrényéből azok a dolgok, amiket 1945 és 1971 között az apám elzárva tartott. Volt egy szekreterje, annak a kulcsát mindig magánál hordta, soha senkinek nem adta oda. Amikor apám meghalt, a felesége rohant kinyitni a szekretert, mert nyilván azt hitte, hogy pénz van benne. Lehet, hogy volt benne pénz, de nagy pénz biztos, hogy nem. Kinyitották, és megkaptam, ami nekem volt félrerakva. Én, aki tényleg nem tudok sírni, soha nem is szoktam, úgy bögttem, hogy ott hagytak a szobában. Órákig bögttem. Ezekről a holmikról semmit nem tudtam. Mindig azt hittem, hogy nekem a világon semmim nem maradt, miután visszajöttem a deportálásból. De az apám, aki valamivel előbb jött haza, mert megszökött a munkaszolgálatból, összeszedte, amit talált. Még az eredeti születési bizonyítványomat, mindenféle dokumentumokat, fényképeket és olyanokat is megtalált, mint a széttaposott kézimunkadoboz anyámtól, egy szétmarcangolt Petőfi-kötet stb. Meg az 1944-es noteszomat. Abban olyan dolgok voltak, amikről én már részben meg is feledkeztem, hogy beírtam.

Apámnak az volt a kívánsága, hogy hamvasztva legyen. Ezt közösen intéztük. És jelen pillanatban a keresztény temető közepében fekszik az új nejével, Annával. Nagyon szép sírkövet állítottak.

Egyszer kimentem, csak úgy egyedül, és megnéztem. Egyszer csak fölhevített az apám feleségének az unokája, aki addigra már felnőtt lett, hogy van-e kifogásom ellene, ha kiveszik az apámat az urnafalból, és az anyjával együtt eltemetik. Mondtam, hogy nekem a világon semmi kifogásom nincs. Ha küldték egy értesítést, hogy mikor lesz a temetés, akkor kimegyek. Nem küldtek értesítést. Én nagyon szerettem azt a kislányt. Mindent megadtam neki az égvilágon, egészen az érettségiig. Aztán amikor az apám meghalt, kezdődtek ezek a jóvátételi dolgok. Egyáltalán akkor indult meg az, hogy kezdték listázni a deportáltakat. Apám címére küldtek ilyen íveket, amiket ki kellett tölteni. Fölhevített az apám özvegye, hogy jó lenne, ha segítenék, mert ők nem tudják az adatokat. Mondom, kinek az adatát kéritek? Hát kiderült, hogy az anyámnak és a testvéremnek. Mondom, akkor küldjétek el az íveket, és a továbbiakat megbeszéljük. Akkor az apám feleségének a lánya elkezdett nekem szemrehányásokat tenni, hogy hogy képzelem. Majd én veszem fel a pénzt, amikor nem is én voltam az apámmal öregkorában. Holott ezt a Margitot tízéves korától nevelte az apám, több gondoskodást és szeretetet kapott ez alatt, mint az öcsém és én együtt, egész életünkben.

Végül kaptam tizenháromezer forintot. Hát ezért csinálták velem ezt a cirkuszt. A tizenháromezer forintból kifestettem a lakást. Évek múlva megjött a saját kárpótlásom. Fölvettem ezt a pénzt, és akkor végleg megszakadt a kapcsolat, mert azt hitték, hogy itt valami nagy pénzeső hullik. Utoljára akkor láttam, amikor a ballagásra adtam pénzt a kislány ruhájához, és fölhozta, megmutatta a jeles bizonyítványát. Aztán még egyszer találkoztam vele a Párizsi Áruház földszintjén. Szervusz, mondtam, mi van, te még élsz, elvörösödött, elfordult és eltűnt.

Az egyik unokahúgom, Éva él még, vele van kapcsolatom. A neve most özvegy Kovácsi Andorné, tavaly [2003-ban] halt meg a férje. A másik, a Magda, Ritter Endréné meghalt hatvan évesen, de már negyvennégy évesen kapott egy agyvérzést, és megbénult a jobb oldalára, úgyhogy a szerencsétlen tizenhat évig még úgy élt, hogy semmit se tudott csinálni segítség nélkül. Ő Mauthausenben szabadult, mert miután otthagyt engem egyedül a téglagyárban, a védett házból egy héttel később vitték el. A férje kilenc hónappal hamarabb halt meg, mint ő. Hát a család lassan kihal, és kész. Nem nagy kár értünk.

Az nekem mindig fáj, hogy ilyen lakást, mint az enyém, az anyám belülről nem látott. Én mindig azt hittem, hogy a nagynénémék nagyon gazdagok, mert volt három szobájuk, és abból egyet kiadtak. Az nekem egy palota volt, mert volt bent fürdőszoba, vécé. Akkor elhatároztam, hogy márpedig nekem is lesz ilyen lakásom. S aztán lett. Kicsit később, de lett.

A Salom Klubon kívül jóformán senkivel nem találkozom. Van egy-két barátnőm, többnyire a Bálint Házból. Két klubtársnőm, a Jutka és a Kati, aki a szomszéd házban lakik, a Bálint Házba velem együtt járnak a tornára. Jó tudni, hogy ők ott vannak a szomszédban. Hetente kétszer járok tornára. Mentem jógára is, de azt nem nagyon kultiválom. Nem akarom megsérteni a gyakorlat vezetőjét, de a hátam közepére se kell az a jóga. Én nem tudok átlényegülni, engem ez a meditáció meg se érint. Nekem mondhatják, hogy fehér fény a fejem körül, sose éreztem. Nem vagyok hajlamos ezekre a dolgokra. És rettenetes unalmas a meditáció.

A nyugdíjazásom után, még rádolgoztam egypár évet itt, a Pannónia utcai MÉH- kirendeltségen. Ötvennyolc éves koromig dolgoztam. Akkor megkaptam mindenféle juttatást: törzsgárdát, hűségpénzt satöbbi, akkor elhatároztam, hogy amire addig nem nagyon volt lehetőségem, hogy utazni fogok. Először voltam Angliában, Skóciában. Azóta nagyon sok helyen voltam, Dél-Afrikától

Thaiföldre, rengeteg európai országban is. Nagyon szívesen utazom, és fotózok is. Már nagyon jól tudok fényképezni szerintem. Nagyon sok szép albumom van, hogy ki fogja örökölni, ki fogja kidobni, azt nem tudom, de igyekszem nagyon nem is gondolni rá.

Ez az ország mindig is át volt itatva az antiszemitizmussal, hiszen már a két világháború között ez plántálódott az emberekbe. Akkor még nem rosszindulatból mondták, hogy menjen a zsidóhoz, a zsidó boltoshoz. Így szokták. Nagyon sok munka, és nagyon jó fejek kellettek volna, hogy az antiszemitizmus teljesen kinevelődjön. Én mindig tudtam a másiktól, hogy zsidó, és ő is tudta rólam, de nem beszéltünk róla. Most lejárók a Salomba, ahol összetalálkoztam a Strasszer Ibivel, akivel körülbelül harminc évig kolléganők voltunk. Tudtuk, hogy zsidók vagyunk, az nem volt titok, de amikor a lichtenwörthi csoport összejött, akkor tudtuk meg, hogy egy helyen voltunk deportálva. Korábban nem beszéltünk róla. Nem tiltotta meg senki, de nem volt téma. Ez egy ilyen társadalmi közmegegyezés volt. Nekem például eszembe nem jutott, hogy ott, ahol főnök voltam, a beosztottjaimnak erről beszéljek. Valahogy mindig úgy éreztem, hogy kiadnám magam. Semmi közük hozzá. S nem csak én voltam így, más is.

Én ma is nagyon lenézem azokat, akik kitértek. Én, aki egyáltalán nem vagyok vallásos, és a férjem keresztény volt, soha nem tértem ki. Mindig azt mondtam, hogy ebbe az akolba születtem. Apám se tért ki soha, pedig neki is keresztény volt a második felesége. Nem gondoltuk, hogy előny vagy hátrány, hanem az ember úgy érezte, hogy van valami, ilyen törzsi dolog, és nem a vallásom tart engem ott. Ma már kifejezetten csak zsidónak érzem magam. Visszataláltam, habár soha nem is szakadtam el igazán a közösségtől, legfeljebb csak nem tudatosult bennem annyira a zsidóságom. Ma, amikor ilyen erővel tör fel a gyűlölet ellenünk, sokkal inkább érzem szükségét az összetartozás érzésének. Ezért vagyok hálás a Bálint Háznak, a Salom Klubnak, hogy lehetőséget teremt arra, hogy együtt lehessünk, akik még vagyunk. Rengeteg kulturális dolgot biztosít részünkre.

Mégis megtörtént, amire nem is számítottunk: megértük a lichtenwörthi szabadulásunk hatvanadik évfordulóját. Iszonyú idő hatvan év, aki akkor született, ma idős ember, unokái lehetnek. Hatvan évvel ezelőtt, 1945. április másodikán, szombaton jött be a lágerbe az első orosz katona, ahol napok óta éhen hallgattuk a felettünk süvítő csata hangjait. Én is úgy voltam, hogy megszegtem az előzőleg leírt fogadalmamat, és a hatvan év emlékére ismét elmentem Lichtenwörthbe. Úgy döntöttem, hogy még egyszer, utoljára megnézem ezt a helyet. Hatvanfős csoporttal mentünk, de ebből alig-alig voltunk volt bajtársak. Az idő és az út remek volt. Egy kis mezőfélén elmondták a beszédeket, a Kardos rabbi elmondta a kádist. A beszédek egy kicsit feleslegesek voltak, mert az egyiket elég hosszan magyarul mondták el, amit a németek nem értettek, a másikat viszont mi nem értettük. Elmentünk a gyárba, a volt szálláshelyünkre, ami kivételesen üres volt, ahol most lenézhattunk a cementpadlóra, és azokra az oszlopokra, amik elválasztották a csoportokat. Persze egy apró emléktábla sem, sehol, hogy itt emberek meghaltak. A község kis parkja szélén van egy kis emléktábla a második világháború halottainak az emlékére, de a zsidók emlékére sehol, semmi. Szívesen elfelejtették, hogy itt voltunk. Van viszont egy nagy emlékkő harmincöt névvel, azok emlékére, akik utánunk a tetves, szaros, bolhás szalmát kihordták, a helyet kitakarították, és már ettől tífuszt kaptak. Lichtenwörthbe egyébként kétezer-ötszáz zsidót, főleg nőket deportáltak. 1945. április másodikán ezer fő szabadult fel, végül Pestre négyszázan érkeztünk vissza. Nagyon sokan meghaltak még április után az ottan felállított kórházban, és főleg hazafelé az úton.

„Közönséges, másoknak felejtethető, engem a sírig kísérő sorsom, egy csak nekem egyedi sors. 80 éves leszek és naponta csodálkozom, hogy ma még itt vagyok és hogy bár napról-napra

kevesebben, de még vagyunk néhányan. Egész életemben, halálomig baloldali voltam és vagyok. Iszonyattal tölt el látni a gyűlölet mind nagyobb térhódítását, rettenetes eszmék újraéledését. Már nem tudok hinni az ész hatalmában, a bölcsek tanítására hallgatásban. Reméltük, hogy utánunk az értelem, az emberség lesz a következő generációk célja, de nem ez a valóság. A valóság, a cél a meggazdagodás, a hatalom, akár életek árán is. Ezért fáj, hogy hány ember halt meg a fasizmus legyőzéséért, akik nem ilyen világot képzeltek maguk után. Befejezem ezt a kis leírást, akik olvassák, talán majd gondolnak azokra, akik átélték ezt” Deme Júlia.